

Stora Sköndal - Kulturmiljöanalys

Stora Sköndal - Kulturmiljöanalys

2015-09-16
Reviderad 2019-01-09

Beställare:
Stiftelsen Stora Sköndal genom Christen von Essen, fastighetschef
på stiftelsen och Jens Nilheim, projektledare på Ebab

Arbetsgrupp på Nyréns:
Marcus Ängeby, byggnadsantikvarie (uppdragsansvarig)
Nico van Gelderen, landskapsarkitekt
Saga Axberg Svensson, landskapsarkitektpraktikant
Anna Birath, byggnadsantikvarie

Omslagsbild:
Mangårdsbyggnaden från 1600-talet med terrasser ner mot
Drevviken.

Innehåll

Inledning	4
Bakgrund	4
Syfte	4
Metod	4
Avgränsning	4
Källmaterial	4
Stadsmuseets kulturhistoriska klassificering	4
Lagrum	4
<i>Kulturmiljölagen</i>	4
<i>Plan- och bygglagen</i>	4
Historik	6
Säteriet Stora Sköndal	6
Svenska Diakonsällskapet bildas	8
Stora Sköndal omvandlas till diakonanstalt	8
Botvidsgården och Stefansgården	8
Epileptikervård och alkoholistvård i diakonsällskapets regi	9
Kyrkogården och gravkapellet	12
Stora Sköndals kyrka	12
Kyrkbyns gästhem, Kyrkbyn och Pilbacken	12
Skogsbyn	14
Avyttring av delar av Stora Sköndals marker och utfyllning av andra	15
Personalbostäder Stora Sköndal	15
Arbetsterapi i Stora Sköndal under 1900-talet	16
Arkitekterna som har format Stora Sköndal	17
Tvättstugan, garaget och handikappsbadet	17
Utbyggd äldrevård i Stora Sköndal i slutet av 1900-talet och under 2000-talet	17
Stora Sköndal i dag	17
Bebyggelseutveckling i Stora Sköndal under 100 år	20
Byggnader uppförda 1904-1913	20
Krav på byggnadslov från 1913	20
Tidslinje	20

Nulägesanalys	26
Topografi	26
Spår efter tidigare markanvändning	28
<i>Avläsbara delar av den gamla jordbruksmarken</i>	28
<i>Stora Sköndals gamla ekbestånd</i>	29
Viktiga vyer och blickfång	30
Tydliga rumsligheter	30
Planstrukturer	34
<i>Den äldsta bebyggelsen i Stora Sköndal</i>	34
<i>Institutionsbebyggelsen norr om mangårdsbyggnaden</i>	34
<i>Kyrkbyn, Lövholmen och Ekbacken</i>	34
<i>Skogsbyn</i>	34
<i>Bebyggelse tillägg efter 1980</i>	34
Övergripande bebyggelsekaraktärer	34
<i>Institutionsbebyggelsen från 1940-, 50- och 60-talen</i>	34
<i>De arkitektritade småhusen i Kyrkbyn, Lövholmen och Ekbacken</i>	34
<i>Elementhusen i Lövholmen</i>	34
<i>Skogsbyn</i>	34
<i>Kollekten</i>	35
<i>Flerbostadshusen utmed Nils Lövgrens väg</i>	35
<i>Tillbyggnader och yngre institutionsbyggnader</i>	35
Övergripande parkkaraktärer	35
<i>Rester från det gamla odlingslandskapet</i>	35
<i>Ordnad parkmark</i>	35
Kulturhistoriskt värde	36
Kulturhistoriska utgångspunkter	36
Dokumentvärde	36
<i>Samhällshistoriskt värde</i>	36
<i>Socialhistoriskt värde</i>	36
<i>Arkitekturhistoriskt värde</i>	36
<i>Parkarkitekturhistoriskt värde</i>	36
<i>Markhistoriskt värde</i>	36
Upplevelsevärde	37
<i>Arkitektoniska värden</i>	37
<i>Miljöskapande värden</i>	37
<i>Kontinuitetsvärde</i>	37
<i>Unicitetsvärde</i>	37
Analys av känslighet och tålighet	38
Analysmetod	38
Områdesindelning	38

Delområde 1	40
Delområdets känslighet respektive tålighet för ändringar	40
Värdebärande karaktärsdrag och genomgående värdebärande strukturer	40
Delområde 2	42
Delområdets känslighet respektive tålighet för ändringar	42
Värdebärande karaktärsdrag och genomgående värdebärande strukturer	42
Delområde 3	44
Delområdets känslighet respektive tålighet för ändringar	44
Värdebärande karaktärsdrag och genomgående värdebärande strukturer	44
Delområde 4	46
Delområdets känslighet respektive tålighet för ändringar	46
Värdebärande karaktärsdrag och genomgående värdebärande strukturer	46
Delområde 5	48
Delområdets känslighet respektive tålighet för ändringar	48
Värdebärande karaktärsdrag och genomgående värdebärande strukturer	48
Att ta tillvara och utveckla	50
Stora Sköndals känslighet och tålighet för ändringar	50
Bevarande av kulturhistoriskt särskilt värdefull bebyggelse	50
Eventuell rivning av kulturhistoriskt värdefull bebyggelse	50
Komplettering med ny bebyggelsestruktur	50
Stora Sköndal som kulturmiljö	50
Källhänvisningar	51

Inledning

Bakgrund

Stiftelsen Stora Sköndal (tidigare Svenska Diakonsällskapet) har ägt och bedrivit skol- och vårdverksamhet i Stora Sköndal sedan 1904 då de köpte det f.d. säteriet med samma namn. Vid mitten 1900-talet skedde en stor utbyggnad med en mängd nya byggnader. Ytterligare utbyggnad har skett sporadiskt under slutet av 1900-talet och under 2000-talet.

Ett detaljplanearbete pågår för den s.k. Magnolia-tomten i gränsen mellan Stora Sköndal och Sköndals centrum. Samtidigt pågår ett programarbete för utveckling av hela stiftelsens fastighet, d.v.s. av Sköndal 1:1. Syftet med programarbetet är att utreda hur och i vilken utsträckning området kan bebyggas med nya bostäder i kombination med utökad vårdverksamhet. Kanske står den fysiska miljön i Stora Sköndal nu inför den största förändringen hittills.

Syfte

Inför större förändringar i kulturmiljön är det väsentligt att ha god kunskap om vilka kulturvärden som finns på platsen. Syftet med föreliggande kulturmiljöanalys är att presentera sådan kunskap, som ett stöd i förändringsarbetet och för att möjliggöra att kulturhistoriska kvaliteter följer med in i framtiden. Syftet är också att kulturmiljöanalysen ska utgöra ett underlag i den avvägning mellan allmänna (bl.a. kulturvärden) och enskilda intressen som ytterst görs av stadens tjänstemän och politiker.

Metod

Den kulturhistoriska värderingen av Stora Sköndal på sid. 36-37 följer den analysmetod som har utarbetats av Riksantikvarieämbetet och som presenteras i boken *Kulturhistorisk värdering av bebyggelse* av Axel Unnerbäck från 2001. För en fullständig bedömning av Stora Sköndals kulturhistoriska värden har värdekriterier även hämtats från Stockholms stadsmuseums rapport *Kulturhistorisk bedömning av parker och grönområden - en metodutveckling*, författad av Klara Johansson och utgiven 2011.

I kulturmiljöanalysen ingår en analys av Stora Sköndals känslighet respektive tålighet för ändringar. Till ändringar hör alla förändringar i den fysiska miljön, såsom om- och nybyggnationer. Dock har byggnadsinteriorer utelämnats i analysen. Resultatet av analysen av känslighet respektive tålighet kan ses som ett utfall av arbetet med historiken, den kulturhistoriska värderingen och med en analys av nuläget i Stora Sköndal.

Arbetet med kulturmiljöanalysen har bedrivits i en grupp bestående av två byggnadsantikvarier, en landskapsarkitekt och en landskapsarkitektpraktikant. Studier av nuläget i Stora Sköndal gjorts på plats under våren 2015.

Avgränsning

Kulturmiljöanalysen har samma avgränsning som programområdesgränsen för utvecklingen av Stora Sköndal, d.v.s. fastigheten Sköndal 1:1 med innanförliggande mindre fastigheter.

Källmaterial

De huvudsakliga källorna till historiken som presenteras på nästföljande uppslag har varit Stiftelsen Stora Sköndals jubileumsskifter från 1973, 1998 och 2005 samt Stora Sköndals eget arkiv i källaren till hus 162 (framförallt äldre fotografier) och Stockholms byggnadsnämnds arkiv (bygglov). Därtill har äldre kartor hämtats från Stockholms stadsarkiv och Lantmäteriet. Tyvärr har ingen äldre karta som specifikt redovisar säteriet Stora Sköndal kunnat hittas inom ramen för arbetet. En sådan karta ska ha upprättats 1907 av Nils Gellerstedt på Kommunaltekniska byrån. Möjligen motsvaras denna av en karta som har hängt inramad på en vägg i hus 153, men som inte har återfunnits under arbetet med föreliggande rapport.

De flesta av de äldre fotografier som finns med i kulturmiljöanalysen har avfotograferats på plats i Stora Sköndals arkiv. Ljuskällan i arkivet var begränsad och fotografera har därför efterbearbetats i bildbehandlingsprogrammet Adobe Camera Raw för att uppnå ett presentabelt resultat.

Stadsmuseets kulturhistoriska klassificering

Den kulturhistoriska klassificeringen är ett kunskapsunderlag framtaget av Stockholms stadsmuseum för bedömningar i samband med bygglovgivning och planhandläggning. Klassificeringen utgörs av de tre värdenivåerna gul, grön och blå. Alla tre nivåer finns representerade i Stora Sköndal. Därtill har kulturhistoriskt särskilt värdefulla områden pekats ut av Stockholms stadsmuseum. Stora Sköndal är ett sådant område.

Lagrum

Kulturmiljölagen

Stora Sköndals kyrka, klockstapel och kyrkotomt är skyddade som kyrkliga kulturminnen i kulturmiljölagen (kap. 4). Kyrkotomt är inte liktydig med fastighet utan definieras utifrån en bedömning av den specifika situationen. Även begravningsplatsen med murar och kapell är skyddade i kulturmiljölagen. Ett antal fornminnen finns inom området. Dessa är skyddade enligt kap. 2 i kulturmiljölagen.

Plan- och bygglagen

Enligt plan- och bygglagens 2 kap. 6 § så ska ”bebyggelse och byggnadsverk utformas och placeras på den avsedda marken på ett sätt som är lämpligt med hänsyn till stads- och landskapsbilden, natur- och kulturvärdena på platsen och intresset av god helhetsverkan”. Dessutom ska ”ändringar och tillägg i bebyggelsen göras varsamt så att befintliga karaktärsdrag respekteras och tillvaratas”.

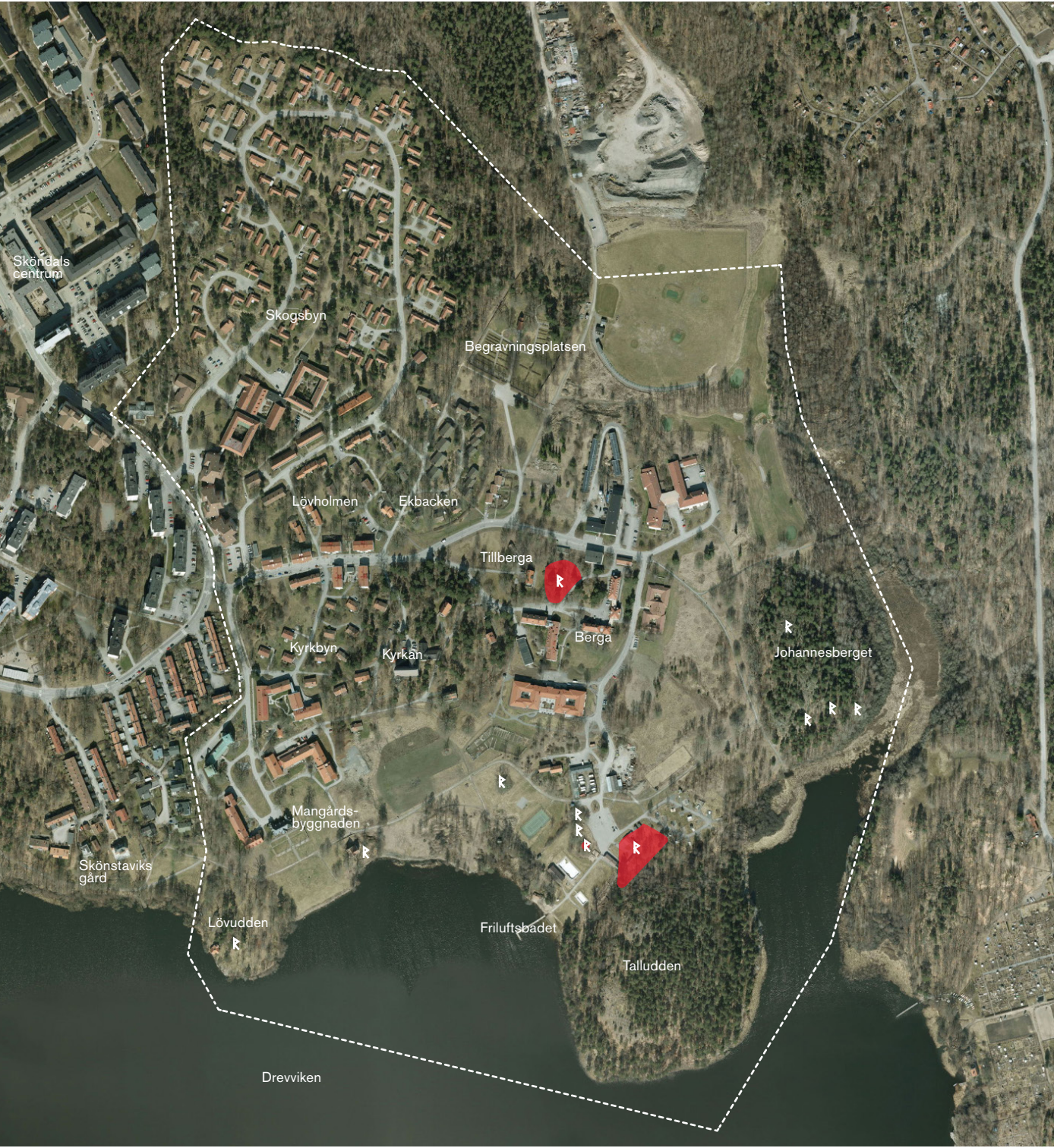
Varsamhetskravet i plan- och bygglagen, d.v.s. 8 kap. 17 §, gäller vid ändring och flyttning av alla byggnader.

Ingen detaljplan med skydds- eller varsamhetsbestämmelser finns inom området. Det är byggnadsnämnden som vid bygglov- och planärenden avgör om bebyggelsen kan anses vara särskilt värdefull och därmed omfattas av förvanskingsförbudet, 18 kap. 13 §.

Byggnadsnummer

Byggnadernas nummer anges med röda siffror i rapporten. Dessa kopplar till kartan på sid. 19.

Inledning

Vit streckad linje markerar programområdet. Platserna och den ungefärliga utbredningen av fornminnen inom området är markerade med röda fält och runan R. För byggnadsnummer- och namn, se sid. 19.

Utdrag från Stockholms stadsmuseums klassificeringskarta. Gulmarkerade fastigheter/byggnader bedöms ha ett en positiv betydelse för stadsbilden och/eller ett visst kulturhistoriskt värde. Grönmarkerade fastigheter/byggnader bedöms ha ett högt kulturhistoriskt värde. Blåmarkerade fastigheter/byggnader bedöms ha synnerligen värdefull bebyggelse som motsvarar fordringarna för byggnadsminnen i kulturmiljölagen. Streckade fastigheter/byggnader är ännu inte klassificerade. Hela området Stora Sköndal bedöms av stadsmuseet utgöra ett kulturhistoriskt värdefullt område vilket markeras med grön linje.

Historik

Säteriet Stora Sköndal

Fornlämningar inom området tyder på en bofast befolkning i Stora Sköndal under prehistoriska tid. Gravfält medstensättningar finns på ett par platser (se sid 5). Fornlämningarnas upphöjda lägen i terrängen förklaras av landhöjningen. Drevviken blev en insjö under bronsåldern, men Stora Sköndals lägre delar låg fortfarande under vatten till järnålder/medeltid.

Gården Stora Sköndal blev säteri (adlig gård) 1642 och bar då namnet Sjöändan eller Sjuende efter läget vid Drevviken. Gårdsnamnet Siöndahl infördes troligen på 1680-talet när adelsmannen Claes Henrik Grönhaugen var ägare. Det var troligen också han som uppförde mangårdsbyggnaden i karolinsk stil. Grönhaugen ägde gården fram till 1738. Under 17- och 1800-talet hade Sköndal ett flertal ägare efter varandra. 1830 ändrades gårdsnamnet till Stora Sköndal. Den sista ägaren på 1800-talet var en J A Johansson vars sterbhus sålde gården till Svenska Diakonsällskapet 1904. Ägorna omfattade då 450 tunnland och inbegrep dagens även stadsdel Sköndal. Markerna gick upp till det forna torpet Pottmyran norr om dagens Tyresövägen.

När Svenska Diakonsällskapet tillträdde gården fanns där: dagens mangårdsbyggnad¹⁶⁰ och dess flygel "Bagarstugan"; ett tornliknande magasin i trä som troligen hade uppförts på 1700-talet; ekonomibyggnader inklusive en stenladugård; två mindre boningshus, varav ett i trä och ett i sten (det senare trädgårdsmästarbo-

stad¹⁶⁴). Ytterligare bebyggelse fanns utanför dagens gränser för Stora Sköndal, bl. a. flera torp. Stenladugården och några andra mindre ekonomibyggnader låg belägna på platsen för dagens Kyrkbyns gästhem och villorna i Kyrkbyn. Stenladugården ersattes 1931 med en större ladugård i trä. Lantbruket lades ner 1940 och ladugården brann ner 1954.

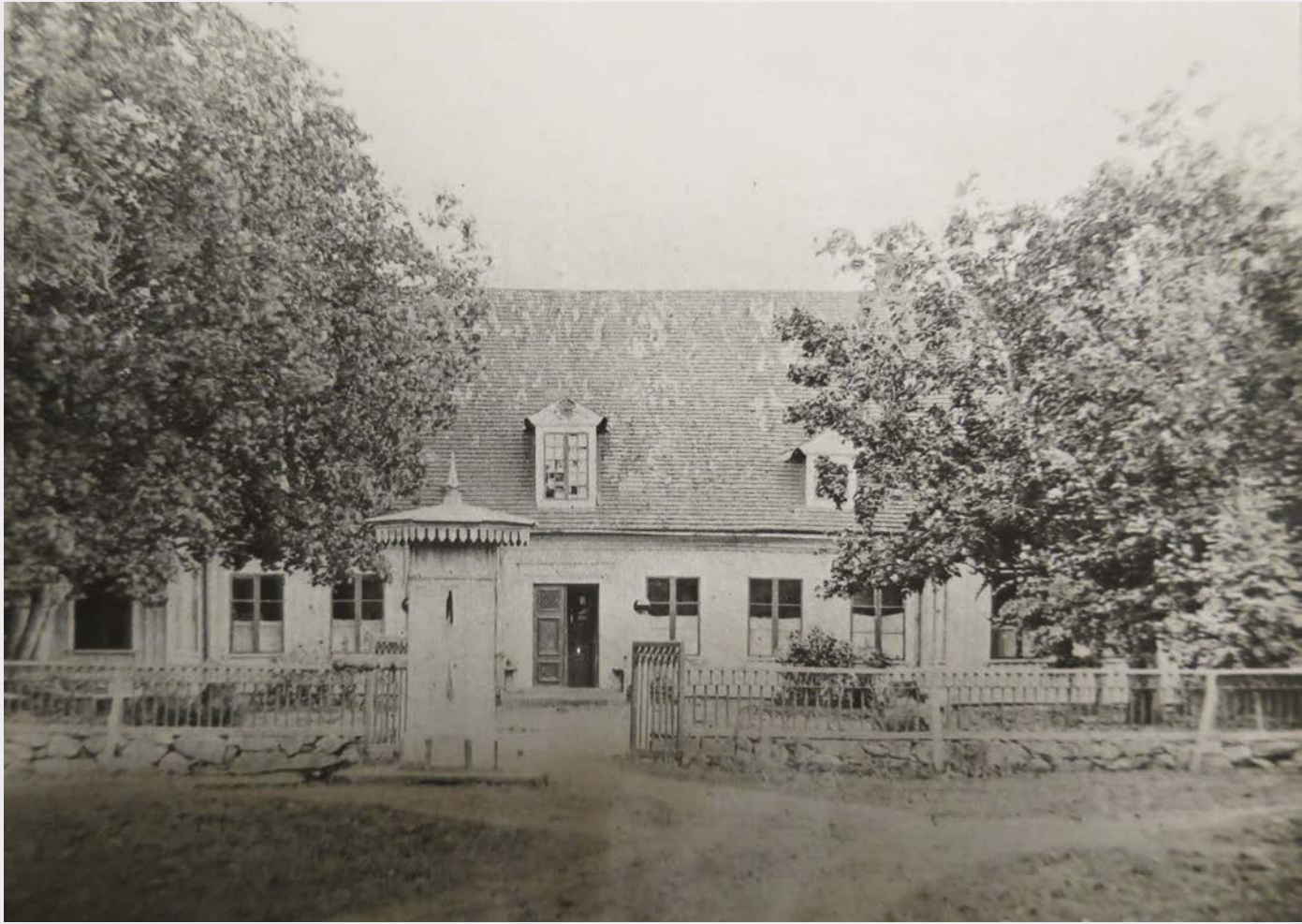
Direkt öster om mangårdsbyggnaden, delvis på platsen för dagens Kyrkans gästhem¹⁶², låg en stor trädgård indelad i kvadratiske kvarter. Mellan den högt placerade mangårdsbyggnaden och Drevviken fanns tre terrasser från 1600-talet med stödmurar av fältsten. På mellanterrassen stod en solvisare av sandsten och en dubbelramp förband den nedersta terrassen med strandnivån. Mittaxeln fortsatte i en kort allé ner till en brygga vid vattnet.

På 1960-talet revs de två nedre stödmurarna med trappor. Under ledning av trädgårdsarkitekten Ulla Bodorff uppfördes stödmurar i spräckt granit. En stor öppen gräsyta iordningställdes mellan terrasserna och vattnet. Två parallella gångar anlades på var sida om gräsytan. Solvisaren flyttades samtidigt från den mellersta terrassen ner till gräsytan mitt.

1 Fotografi av säteriets mangårdsbyggnads norra fasad, taget i samband med Svenska Diakonsällskapet flytt till gården 1905. Diakonsällskapet har, vid fototillfället, ännu inte hunnit renovera byggnaden.

2 Vy fotograferad från Sköndals kyrka mot mangårdsbyggnad, flygel och magasinistorn. Trädgården anas hitom flygeln. Fotografiet är taget omkring 1930.

3 Stora Sköndal från sjösidan. Fotografiet är taget någon gång under 1900-talets första hälft. Till vänster syns magasinistornet och till höger mangårdsbyggnaden. Mellan dessa anas Epileptikerhemmet som stod färdigt 1905.

1

4 Fotografi från första hälften av 1900-talet som visar Sköndalsvägens mynning i gårdsplanen norr om mangårdsbyggnaden. Den lilla verandan lät diakonsällskapet bygga vid huvudentrén efter övertagandet av gården. Det storvuxna trädet i bildens mitt finns kvar än i dag. Miljön i övrigt omgestaltades från 1949.

5 Magasinistornet som kan ha uppförts på 1700-talet. Det revs 1949.

2

3

4

5

Historik

1 Fotografi taget på mangårdsbyggnaden någon gång under första hälften av 1900-talet. Terrasserna var från 1600-talet. På mellanterrassen står ett solur. De två nedre terrasserna gjordes om på 1960-talet och soluret fick en ny placering närmare Drevviken.

2 Fotografi som visar ladugårdsbyggnaden i sten som följde med diakonsällskapets köp av gården. 1930 ersattes denna med en större ladugårdsbyggnad i trä.

3 Utdrag från en topografisk karta från 1861 (uppmätt 1849, översedd 1891) som visar Säteriet Stora Sköndals ägor. Gården med sin i rutnätskvarter indelade trädgård syns vid Drevvikens norra strand, i bildens nedre halva. Väster om Stora Sköndal fanns ytterligare gårdar: Skönstavik, Sköndalsbro och Hökarängen.

Svenska Diakonsällskapet bildas

Från 1730-talet låg ansvaret för landets fattigvård på församlingarna. 1847 kom en ny fattigvårdslag som i stort sett frigjorde kyrkan från fattigvården. Fattigdomen var då utbredd till följd av missväxt och urbanisering och kyrkan ansåg inte lagen vara tillräcklig. Sedan 1840-talet pågick därför en diskussion inom kyrkan om upprättandet av en ”inre mission” i landet. En sådan mission skulle bestå av evangeliskt verksamhet i kombination med socialt arbete. Inspirationen kom från den utbyggda diakonala verksamheten i Tyskland och England. Frågan om kyrklig frivillig hjälpverksamhet lyftes återkommande upp på prästmöten och togs även upp i riksdagen. Det fanns dock ett utbrett motstånd inom prästerskapet för en sådan lekmanaverksamhet, delvis av ekonomiska orsaker.

Frågan om en diakonutbildning pådrogs under 1880- och 90-talen av föreståndaren för Ersta diakonistallskap Johan Christoffer Bring. Ersta diakonissanstalt hade grundats redan 1851 och Bring ansåg att det var hög tid att upprätta en diakonal, alltså manlig, gren av verksamheten. Den som till slut tog initiativet var Nils Lövgren, kyrkoherde i Gävle. Lövgren hade utrett och hjälpt till vid organiseringen av fattigvården i staden och såg ett behov av en diakonutbildning. Han hade också gjort resor till Tyskland och Norge och där studerat diakonin. I Oslo fanns sedan 1890 det s.k. Diakonhemmet. Lövgren fick med sig Gästriklands prästallskap, blev ordförande för en kommitté som gavs i uppdrag att utreda frågan och så i april 1898 bildades Svenska Diakonsällskapet med Lövgren själv som ordförande. Lövgren och prästallskapet menade, i samband med

1

sällskapets bildande, att man egentligen borde ha gått den ”officiella vägen”, d.v.s. helt inom kyrkan, men denna väg ansågs inte ha varit framkomlig. Den nystartade diakonverksamheten skulle dock, menade man, vara så nära ansluten till kyrkan som möjligt. Diakonsällskapet lät hyra Nynäs gård utanför Gävle och förlade diakonutbildningen till denna. Utvecklingsmöjligheterna på gården ansågs dock vara begränsade och sällskapet ville förlägga verksamheten närmare Stockholm. Våren 1904 köptes det f.d. säteriet Stora Sköndal och knappt ett år senare flyttades verksamheten från Gävle till Stockholm.

Stora Sköndal omvandlas till diakonanstalt

Sällskapets målsättning och syfte var att ”till svenska kyrkans tjänst för fattigas, sjukas, förkomnas och eljest nödställdas vård och hjälp fostra och utbilda kristliga män af evangelisk-lutherska bekännelsen”. Målet var att diakonerna skulle verka ute i församlingarna men det var främst inom den slutna fattigvården som arbetsplatserna fanns, en vård som kyrkan även efter 1847 års fattigvårdslag kände ett visst ansvar för. År 1898 var diakonutbildningen ettårig, år 1900 tvåårig och från 1920-talet treårig. Efter slutförd utbildning vigdes diakonerna av sällskapets ordförande. I slutet av 1940-talet byggdes den sociala utbildningen vid Stora Sköndal ut för att motsvara Socialinstitutet i Stockholms (nuv. Socialhögskolan) utbildning. Skolan öppnades då även upp för kvinnliga elever. På 1950-talet kompletterades skolan med musiklinje och prästkurser. Skolan benämndes då “Sköndalsinstitutet”.

2

1905 inrymdes skolverksamheten i ett par rum i Stora Sköndals mangårdsbyggnad¹⁶⁰ och där blev den kvar under några decennier. I samband med 1940-talets utbyggnad av skolan uppstod ett utökat lokalbehov som resulterade i att den gamla flygelbyggnaden, dessförinnan använd som bagarstuga och förråd, renoverades och inreddes för undervisning.

Botvidsgården och Stefansgården

1948-1949 uppförde Svenska Diakonsällskapet en nytt elevhem, den s.k. Botvidsgården¹⁶¹, på platsen för en samtidigt riven magasinsbyggnad, direkt nordväst om mangårdsbyggnaden. Sällskapet fick ekonomiskt bidrag från Stockholms stad och riksdagen men huvuddelen av byggkonstaden kom från privata donationer. I den nya byggnaden inrymdes elevbostäder, lärosalar, bibliotek, dagrum och personalbostäder. Ritningarna till byggnaden utfördes av den hos arkitekt Hakon Ahlberg anställda arkitekten Tor Boije. Under 1950-talet uppkom behov av ytterligare ett elevhem och 1958-60 uppfördes därför Stefansgården¹⁶³, norr om mangårdsbyggnaden. Arkitekt var åter Tor Boije och byggnationen finanserades igen genom insamling. I Stefansgården inrymdes elevrum, lärosalar, musikrum och biblioteksrum. 1998 bildades Ersta Sköndals högskola genom en sammanslagning av Sköndalsinstitutet och Erstas skolverksamhet. Högskolecampus finns i Stora Sköndal, på Ersta och i Bräcke i Göteborg.

1 Fotografi av Svenska Diakonsällskapet med personal vid årsfesten 1948 som sammanföll med sällskapets 50-årsjubileum. I bakgrunden syns gårdens stora träladugård.
2 Fotografi taget någon gång på 1950-talet. Till vänster i bild syns Botvidsgården efter dess färdigställande 1949. Denna anslöt då direkt till det gamla epileptikerhemmet från 1905. Hemmet revs i slutet av 1950-talet i samband med att Stefansgården byggdes.

Epileptikervård och alkoholistvård i diakonsällskapets regi

Utöver utbildning av diakoner hörde epileptikervård till sällskapets första uppgifter. Vård av epileptiker ansågs vara ett eftersatt område. Även denna gång kom inspirationen från Tyskland. Redan på Nynäs gård fanns det ett mindre hem för epileptiker. Snart efter diakonsällskapets köp av Stora Sköndal påbörjades bygget av det s.k. "Hemmet", en träbyggnad i två våningar, i dag riven, för vård av epileptiker. Byggnaden placerades norr om mangårdsbyggnaden.

1908 påbörjades arbetet med att uppföra ett vårdhem för alkoholskadade. Byggnaden, med putsade fasader och stomme i tegel, gavs namnet Berga¹⁴⁷ och stod färdig samma år på en liten höjd nordost om mangårdsbyggnaden med utsikt över de öppna åkrarna och Drevviken.

Redan 1917 lades alkoholistvården i Berga ner och byggnaden kom istället att användas för utökad epileptikervård. Ett stenkast norr om Berga uppfördes Normansgården¹⁴⁹ 1923, en träbyggnad utformad i en närmast herrgårdslig arkitektur. Berga och Normansgården kopplades ihop med den s.k. Mellangården och kom därmed att bilda ett sammanhängande byggnadskomplex för epileptikervård.

Epileptikervården i Stora Sköndal utökades kraftigt under 1950- och 60-talen. Tre stora institutionsbyggnader uppfördes: år 1954 Ekgården¹⁴⁶ invid Berga med läkarmottagning och vårdhem för vuxna och barn med epilepsi, år 1960 Johannesgården¹⁵⁴ för vård av svårskötta epileptiker och några år in på 1960-talet Solgården, i dag riven, för vård av gamla epileptiker. Alla tre byggnaderna uppfördes efter ritningar framställda av Tor Boije.

1 Flygfotografi som visar Stora Sköndal från söder. Fotot är taget någon gång mellan 1930 och 1948. I mitten syns mangårdsbyggnaden med dess utbyggda sal mot Drevviken. Salen antyder en centralaxel som fortsatte via en terrassernas trappor och en kort trädallé och slutade i en båtbygga vid Drevvikens strand. Till höger om mangårdsbyggnaden syns säteriets gamla trädgård som var indelad i ett rutnät. Den lilla flygelbyggnaden döljs av de storvuxna träden i trädgårdens västra del. Nere till höger i bild syns Villa Kullen (som i dag kallas Orgelvillan). Överst i bild anas träladugården som 1930 ersatte stenladugården. Till vänster i bild syns det tornlika magasinet som revs 1948 i samband med att Botvidsgården uppfördes. Strax ovanför detta syns det första Epileptikerhemmet på Stora Sköndal, en trävilla som revs i slutet av 1950-talet inför att Stefansgården skulle uppföras.

1

2

3

4

5

1 Alkoholisthemmet Berga på ett fotografi taget någon gång under 1900-talets första decennier. Berga uppfördes 1908 och byggdes 1917 om till epileptikerhem.

2 Normansgården vid invigingen i september 1925.

3 Fotografi från början av 1900-talet som visar en interiör i Berga.

4 Fotografi från 1925 som visar en sovsal i Normansgården.

5 Fotografi taget från Johannesberget efter det att Normansgården (till vänster i bild) och Mellangården (bildens mitt) uppförts på 1920-talet. Till höger syns Berga. I förgrunden breder delar av Stora Sköndals åkrar ut sig.

1

2

3

4

5

1 Fotografi taget på 1930- eller 40-talet som visar Mellangården till vänster och Berga till höger. Även barn vårdades i Stora Sköndal. Kvinnan i bildens mitt bär ett, möjligen epilepsisjukt, barn.

2 Fotografi från 1910- eller 20-talet. Till vänster i bild syns Villa Tubo (uppfört 1908) som senare år 1927 byggdes om till prästbostad. Till höger syns Berga med framförbyggande trädgårdsodlingar.

3 Stora Sköndals mangårdsbyggnad fotograferad på 1910- eller 20-talet. Till vänster i bild syns flygeln som revs i början av 50-talet.

4 Fotografi från första hälften av 1900-talet som visar den korta allén, från mangårdsbyggnadens terrasser ner till Drevviken. Allén och bryggan vid Drevviken ingick som delar i huvudaxeln mellan mangårdsbyggnadens utbyggda sal och Drevviken.

5 Fotografi taget i Stora Sköndal under första hälften av 1900-talet, troligen på 1920- eller 30-talet. Naturen och kulturlandskapets skönhet vid Stora Sköndal har länge uppskattats av besökare och boende.

1

Kyrkogården och gravkapellet

Kyrkogården anlades 1909 och omgavs till en början med trästaket och granhäck. Några år senare, närmare bestämt 1915, stod det lilla gravkapellet²⁰² färdigt. Detta uppfördes med hjälp av arbetskraft från alkoholisthemmet Berga. Staketet och häcken ersattes 1959 med en mur med smidesgrindar efter ritningar av arkitekt Jan Wahlman. Stenen ska ha kommit från ett rivet stenhus i Stockholms innerstad.

Stora Sköndals kyrka

I samband med Svenska Diakonsällskapets flytt till Stora Sköndal inreddes ett kyrkorum i mangårdsbyggnaden. Planer fanns dock redan från början på en egen kyrkobyggnad. På 1920-talet gav sällskapet arkitekt Hakon Ahlberg uppdraget att rita en sådan. Kyrkan placerades på toppen av berget nordost om mangårdsbyggnaden. Ahlberg gav byggnaden en kärv arkitektur som han ansåg passade en diakonanstalt. 1927 påbörjades byggnadsarbetena, 1929 stod så byggnaden¹ färdig och ytterligare ett år senare den intilliggande klockstapeln⁵. I anslutning till kyrkorummet inreddes ett litet kapell, Andreaskapellet, särskilt för anstaltens epileptiker. Kyrkans interiör har byggts om i omgångar under 1900-talet. 1992 stod det nya församlingshemmet⁴ färdigt direkt nordost om kyrkan. Församlingshemmet, som uppfördes av Farsta församling, anslöts till Andreaskapellet.

2

Kyrkbyns gästhem, Kyrkbyn och Pilbacken

I början av 1950-talet revs den gamla flygelbyggnaden norr om mangårdsbyggnaden. På platsen uppfördes Kyrkbyns gästhem¹⁶² som stod färdigt 1952. Syftet med byggnaden var att kunna bedriva äldrevård och på samma gång erbjuda husrum för gäster. Tidigare hade det uppförts ett antal pensionärsbostäder i Stora Sköndal: de tre trävillorna Kullen¹⁵⁹ (byggd 1906), Sofiero (byggd 1907, i dag riven) och Tubo¹⁶⁷ (byggd 1908, senare ombyggd till prästgård). Ytterligare en pensionärsvilla tillkom i början av 1950-talet, den s.k. Andrén-ska villan⁸². Vilohemmet Villa Solbacken⁸⁴ invid kyrkan, uppfört 1913 för trötta och sjuka präster, hade en snarlik funktion. Med Kyrkbyns gästhem kunde äldrevård bedrivas i mer utvecklad form. Gästhemmet ritades av Tor Boije, som något år senare fick i uppdrag att rita en tillbyggnad med elevmatsal.

Mellan åren 1954-58 uppfördes 13 små villor mellan mangårdsbyggnaden och kyrkan. Där låg tidigare Stora Sköndals ekonomibyggnader med ladugård, stall och magasin innan de brann ner 1954. Det nya villområdet, med småskalig bebyggelse placerad i ett äldre kulturlandskap, gavs namnet Kyrkbyn. Här kunde gifta pensionärer, mot att de själva bekostade byggnationen, bo till sin bortgång varefter byggnaden tillföll diakonsällskapet. Vid Nils Lövgrens väg uppfördes även ett flerbostadshus för pensionerade präster med familjer, den s.k. Prästlängan⁸⁸.

Ytterligare villor av samma typ och med samma funktion som i Kyrkbyn tillkom några år senare i det som benämndes Lövholmen och Ekbacken, norr om Nils Lövgrens väg. Vid Johan Nordströms väg byggdes samtidigt en parvilla för pensionärer⁹⁶.

Utbyggnaden av äldrevården i Stora Sköndal medförde ett behov av kvalificerad sjukvård för de äldre. Sjukhemmet Pilbacken¹⁶⁶ uppfördes därför direkt norr om Kyrkbyns gästhem. Där skapades plats för 35 långtidssjuka patienter.

1950-talets pensionärsvillor, såväl som Pilbacken och Prästlängan, ritades av Tor Boije.

3

4

5

Historik

Bilder på föregående sida:

- 1** Begravningsplatsen som anlades 1909 och kapellet som uppfördes 1914. Fotografiet är taget före 1959 när det omgärdande staketet byttes ut till en stenmur.
- 2** I samband med att diakonsällskapet köpte Stora Sköndal 1904 inreddes en kyrksal i mangårdsbyggnadens utbyggda sal. Fotot är taget någon gång under 1900-talets första tre årtionden.

- 3** Stora Sköndals kyrka stod färdig 1929. Fotografiet är taget under byggnadsarbetet något år före invigningen. Till höger i bild syns villa Tubo som samtidigt byggdes om till prästbostad.
- 4** Utsikt från kyrkobygget mot väster. Träbyggnaden till höger i bild låg på en höjd norr om mangårdsbyggnaden. Byggnaden användes som lantarbetarbostad där diakonsällskapet tillträdde Stora Sköndal.
- 5** Villa Kullen uppfördes 1906-07 som pensionärsbostad. Fotografiet är taget någon gång under 1900-talets första hälft.

- 1** Kyrkbyns gästhem stod färdigt 1952, delvis på platsen för den tidigare fristående flygelbyggnaden till mangårdsbyggnaden. Fotografiet är taget före tillbyggnaden med elevmatsal som utfördes 1955.
- 2** Ladugården brann 1954. Samma år började sällskapet bebygga platsen med mindre pensionärsvillor. Området kom att benämnas Kyrkbyn. I bakgrunden syns kyrkan och klockstapeln. Efter Levenstam 1975.

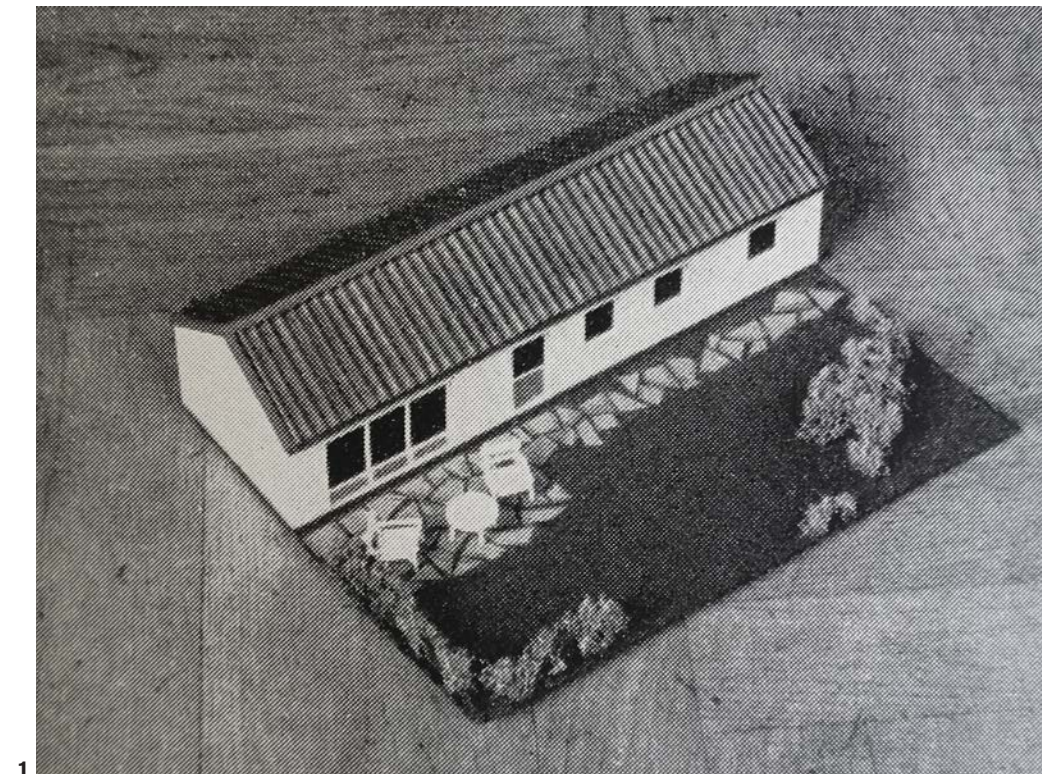
- 3** Ekgården, ett epileptikersjukhus, stod färdig invid Berga 1954. Fotografiet är taget före ombyggnaden i mitten av 1970-talet.
- 4** Mindre väg i Stora Sköndal. Fotografi från första hälften av 1900-talet.

Historik

1 Modell från mitten av 1960-talet av en villa i Skogssbyn.

2 Fotografi som visar den mellersta av den centrala anläggningens tre innergårdar, gestaltad av trädgårdsarkitekten Ulla Bodorff. På höjden i bakgrunden syns några av Skogssbyns villor.

3 Situationsplan med Skogssbyn 1963. Planen visar 82 av Skogssbyns villor, ytterligare 11 uppfördes strax efter invändigt den centrala anläggningen. Notera den konsekventa orienteringen av områdets byggnadsvolymer och hur villabebyggelsen slingrar sig fram och tillbaka över Thorsten Levenstams väg.

1

2

Skogssbyn

Allt fler äldre människor önskade vid mitten av 1900-talet tillbringa sin ålderdom i Stora Sköndal. Svenska Diakonföreningens beslut 1960 att bebygga ett 32 000 kvm stort markområde i norra delen av Stora Sköndal med ett nytt pensionärscenter. En tävling utlystes i samarbete med Sveriges Arkitekters Riksförbund. I juryn för tävlingen satt bland andra Stora Sköndals direktor Thorsten Levenstam och de tre arkitekterna Anders Tengbom, Hans Åkerblad och Anders William-Olsson. 13 förslag lämnades in och första pris tilldelades arkitekt Gösta Åbergh som gavs i uppdrag att utarbeta ritningar till anläggningen.

Skogssbyn kom delvis att omfatta en sammanhållen gästhem-, sjukhem- och serviceanläggning^{110, 204} med flera tegelbyggnader sammanlänkade kring tre stycken gårdar. Det hela utformades med tydliga referenser till medeltida klosterarkitektur. Därtill byggdes totalt 93 stycken villor, två radhus och en panncentral¹²².

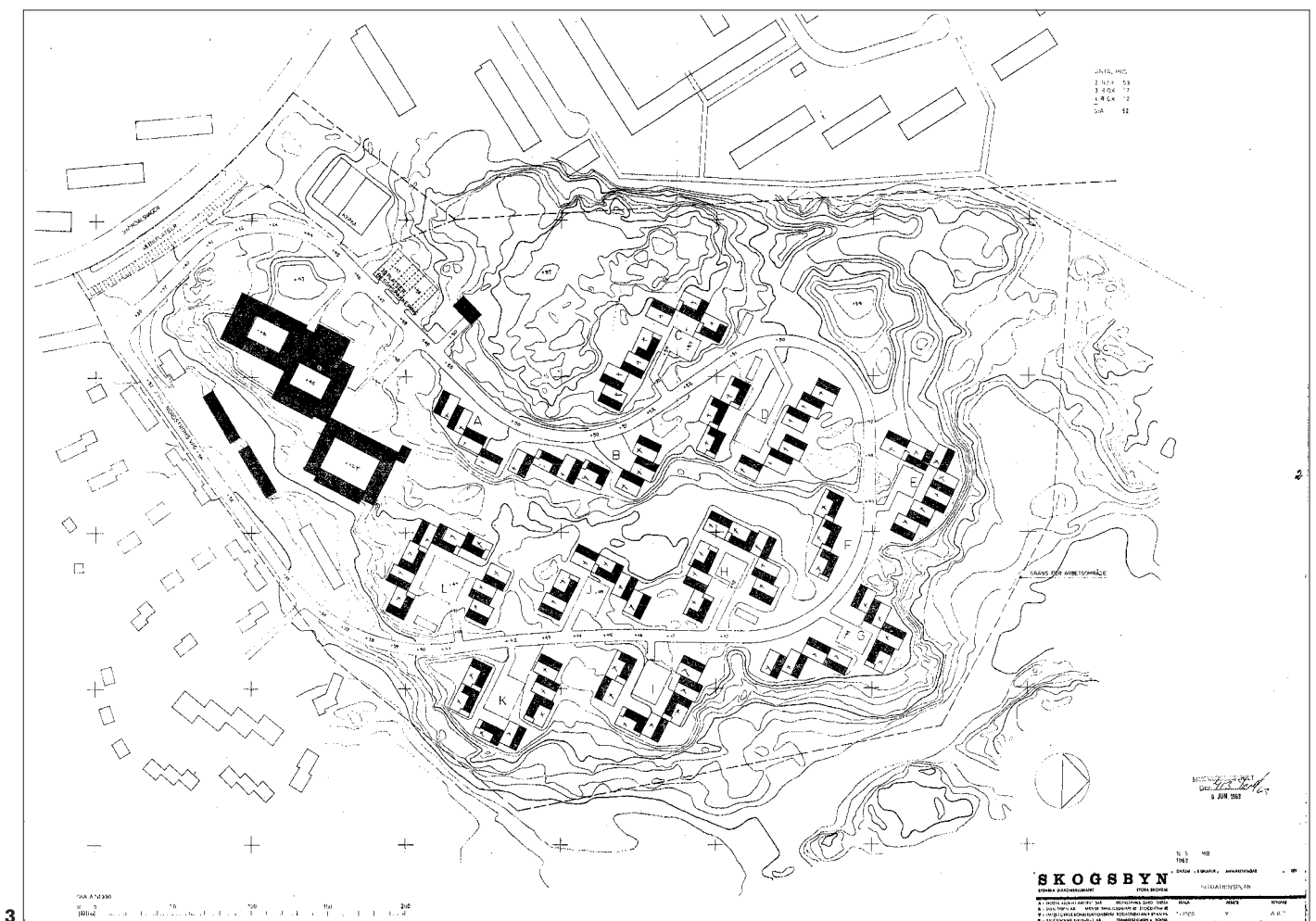
Villorna kopplades till en ny vägslinga – Thorsten Levenstams väg. Åbergh lät villorna tillsammans bilda ett eget slingrande planmönster som löpte fram och tillbaka över vägen. På så sätt uppstod mindre grupper av hus som delvis omslöt små gårdsrum. Till denna organiska struktur tillförde Åbergh en strikthet genom att konsekvent orientera byggnadskropparna, villorna såväl som den centrala anläggningen, åt samma väderstreck.

Trädgårdsarkitekten Ulla Bodorff utformade park- och trädgårdsmarken. Marken band samman området till en enhet, fri från staket och andra avgränsningar. Inom parkmarken fick varje villa en egen lugn utevrå. Med en stig, till stora delar förlagd i natur, kopplade

hon samman den centrala anläggningen med villaområdets bortre del. Bodorff gestaltade också gästhem-, sjukhem- och serviceanläggningens tre innergårdar i japansk trädgårdsstil.

Skogssbyn gestaltades och byggdes alltså i en enda etapp utifrån ett behov av funktioner som uppkommit vid anläggandet av Kyrkbyn ett decennium tidigare. Levenstam hämtade inspiration från Nebraska i USA där han hade besökt en "pensionärsstad" under uppförande. Pensionärsfamiljerna fick där hyra eller köpa sig en egen villa att bo i, där de rädde sig själva men samtidigt hade tillgång till gemensam service.

I mitten av 1990-talet kompletterades Skogssbyn med tre nya grupper villor samt med åtta villor inom befintlig planstruktur. De åtta villorna gavs en arkitektur snarlik befintliga villors men deras placering bröt planens slingrande mönster.

3

Avyttring av delar av Stora Sköndals marker och utfyllning av andra

Stora Sköndal omfattade 450 tunnland (ca 220 hektar) vid tidpunkten för Svenska Diakonsällskapets köp av gården. Mellan 1953 och 1960 sålde sällskapet av de norra och västra delarna, sammantaget mer än hälften av fastigheten, till Stockholms stad och olika byggnadsfirmor. Här anlades stadsdelen Sköndal med Sköndals centrum. Efter 1960 omfattade fastigheten 100 hektar inklusive sjöområde.

De kvarvarande delarna av den gamla åkermarken som fortfarande låg inom sällskapets fastighet, i huvudsak de östra delarna, kom i hög utsträckning att fyllas ut med schaktnings- och rivningsmassor i början av 1960-talet. Massorna placerades ut av Stockholms stad.

Personalbostäder i Stora Sköndal

Ett stort antal personalbostäder uppfördes i Stora Sköndal under 1900-talet. Till de första hör Tillberga¹⁵⁰, byggd i början av 30-talet som bostad till föreståndaren vid Epileptikerhemmet. Villan placerades på en stor tomt i närheten av Berga. Omkring 1945 byggdes ett bostadshus till överläkaren, senare använd som direktorsbostad¹¹¹ (i dag förskola).

Ett antal mindre trävillor tillkom i slutet av 40-talet och början på 50-talet vid det som då benämndes Ekbacken, sydväst om begravningsplatsen. Det var också i detta område som diakonsällskapet under 1950-talet uppförde ett flertal radhus för sin personal. Byggnaderna var s.k. kataloghus som inköptes från bl.a. AB Svenska Stenhus i Skövde och Elementhus i Mockfjärd. Området kom att benämnas Lövholmen.

1986 byggdes Berga, uppfört som alkoholisthem 1907, om till personalbostäder. Den karaktär exteriören fick på 1950-talet behölls i stort medan interiören förändrades helt.

1 Flygfotografi som visar Stora Sköndal år 1965. I bildens nedre halva syns de omfattande utfyllningarna av gårdens åkrar. I bildens mitt syns anläggandet av Skogsbyn utmed vägslingan Thorsten Levenstams väg. Ovanför (väster om) Skogsbyn är Sköndals centrum under uppförande.

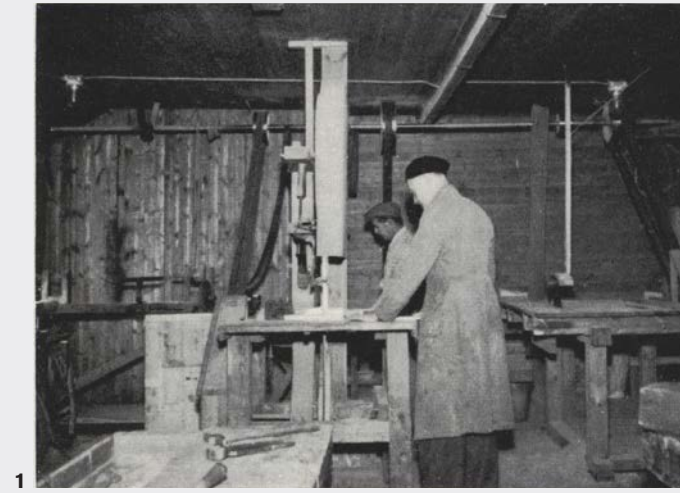
Historik

Arbetsterapi i Stora Sköndal under 1900-talet

Jordbruket i Stora Sköndal drevs efter köpet 1904 vidare av Svenska Diakonsällskapet i form av arbetsterapi för de boende på epileptiker- och alkoholisthemmen. Omkring 1940 avvecklades jordbruket. De boende på hemmen fick också sköta parkmarken inom området under trädgårdsmästarens ledning. På den öppna jordbruksmarken nedanför Berga anlades tidigt en fruktträdgård med växthus. Ett äldre växthus fanns direkt öster om mangårdsbyggnaden. I början av 1960-talet uppfördes en ny och större

växthusanläggning något längre österut, nära friluftsbadet. Fruktträdgården och växthusen sköttes av de boende.

1954 byggdes en terapibygnad, den s.k. Bokbacken¹⁵², nära Normansgården. Här fick de epilepsisjuka arbetsterapi i skomakeri och snickeri. 1963 uppfördes ytterligare sådan verkstadsbyggnad¹⁵³ med snickeriavdelning och mekanisk avdelning. Denna placerades norr om Bokbacken. Vävning och ryaknytning var annan arbetsterapi som praktiserades under andra hälften av 1900-talet.

1

2

3

1 Snickeriverkstaden på Stora Sköndal.

2 Sällskapets första växthus låg beläget direkt öster om mangårdsbyggnaden. Fotografiet är taget under 1900-talet.

3 Utsikt från Berga över nedanförliggande åkrar och trädgårdsodling. Bortanför dessa syns Drevviken. Fotografiet är taget under 1900-talets första hälft.

4

4 Samma trädgårdsodling och växthus som på föregående bild men här sett från söder. I bakgrunden syns Berga. Fotografiet är taget under 1900-talets första hälft.

Historik

Arkitekterna som har format Stora Sköndal

Ett fåtal arkitekter står bakom huvuddelen av den under drygt 100 år uppförda bebyggelsen i Stora Sköndal.

David Lundegård (1870-1929)

Arkitekten David Lundegård har ritat flera av de äldsta byggnaderna i Stora Sköndal, uppförda mellan 1907 och 1925, i följd: Berga¹⁴⁷, Villa Solbacken⁸⁴, gravkapellet²⁰² och Normansgården¹⁴⁹.

Hakon Ahlberg (1891-1984)

Hakon Ahlberg var en framgångsrik arkitekt under 1900-talets första hälft. Ahlberg ritade Stora Sköndals kyrka¹, som stod färdig 1929, och intilliggande klockstapel⁵ som färdigställdes ett år senare.

Tor Boije (1911-2002)

I slutet av 1940-talet fick Hakon Ahlberg i uppdrag att rita det nya elevhemmet Botvidsgården. Den som utförde uppdraget var arkitekt Tor Boije som vid tiden var anställd på Ahlbergs arkitektkontor. Boije startade eget kontor och på 1950-talet ritade han en mängd byggnader för diakonsällskapet: Kyrkbyns gästhem¹⁶², Andrénska villan⁸², ett stort antal småhus i Kyrkbyn och Lövholmen, flerbostadshuset Prästlängan⁸⁸, Pilbacken¹⁶⁶, Johannesgården¹⁵⁴, Stefansgården¹⁶³ och den nu rivna Solgården.

Gösta Åbergh (1919-2006)

Åbergh vann arkitekttävlingen om ett nytt stort pensionscenter i Stora Sköndal. Resultatet blev Skogsbyn

med en stor gästhem-, vårdhem- och serviceanläggning^{110, 204}, två radhus^{101, 105}, 93 villor och en panncentral¹²². Alltsammans invigdes 1966. Från 1940-talet fram till sin död 2006 bodde Åbergh granne med Stora Sköndal, i gården Skönstaviks gamla mangårdsbyggnad. Åbergh ritade också Konstfacks byggnad vid Valhallavägen och Oslos konserthus.

Ulla Bodorff (1913-1982)

Trädgårdsarkitekten Ulla Bodorff gestaltade parkmarken i Skogsbyns villaområde och de tre öppna innergårdarna i gästhem-, vårdhem- och serviceanläggningen^{110, 204}. På 1960-talet var mangårdsbyggnadens terrasser ner mot Drevviken i långt gånget förfall. Bodorff ritade de nya terrasserna som kombinerar en historisk struktur med ett modernistiskt uttryck.

S O Larsson (1934-)

Johannesgården¹⁵⁴ utökades kraftigt åt väster 1979. För gestaltningen stod S O Larsson på arkitektkontoret BLP. Larsson kom sedan att rita flera byggnader i Stora Sköndal: församlingshemmet⁴, äldreboendet Kollekten, Björkgården²⁰⁵, tillbyggnaden till Kyrkbyns gästhem¹⁶² och välanpassade tillbyggnader till Skogsbyns gästhem-, sjukhem- och serviceanläggning. På både Johannesgården och Björkgården använde sig Larsson av tresidiga burspråk som upprepades över fasaderna under gemensam takfot. Larssons arkitektkontor har även under 2000-talet fått i uppdrag att rita byggnader i Stora Sköndal: flerbostadshuset utmed Nils Lövgrens väg, Pilbackens tillbyggnad Nygården²²⁴ och nya Solgården²²⁷. Flera av dessa byggnader uppvisar Larssons upprepade burspråk.

Tvättstugan, garaget och handikappsbadet

Vårdverksamheten i Stora Sköndal krävde möjlighet att tvätta och torka tvätt även vid sämre väder. 1907-08 byggdes därför en tvättstuga¹⁵⁷ och en torklada¹⁵⁸ på Lövudden. 1925 byggdes ett litet garage²⁰¹ vid infarten till Stora Sköndal.

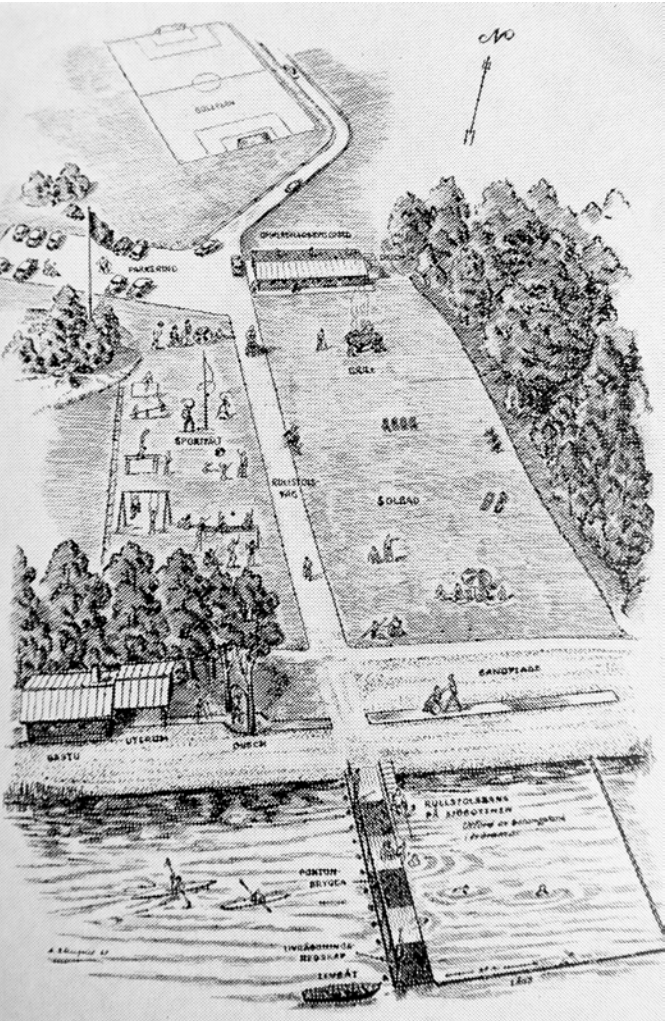
I början av 1960-talet lät diakonsällskapet anlägga ett handikappsbad vid Drevvikens strand i samarbete med Stockholms stad. Till detta hörde en badstrand, en brygga, en rullstolsbana på sjöbotten, gräsytor, en bastu i allmogermantisk stil²⁴¹ och en omklädningsbyggnad¹⁷⁰. En ny omklädningsbyggnad¹⁶⁹, en bassäng och en personalbyggnad¹⁷¹ tillkom på 1980-talet.

Utbyggd äldreboende i Stora Sköndal i slutet av 1900-talet och under 2000-talet

Äldreboenden i Stora Sköndal har byggts ut kraftigt i slutet av 1900-talet och under 2000-talet. På 1980-talet byggdes de tre punkthusen med äldreboendestäder i kvarteret Kollekten invid Sköndalsvägen. Några år senare uppfördes Björkgården²⁰⁵ för senildementa intill Berga. I början av 2000-talet omvandlades Nils Lövgrens väg till en stadsgata i liten skala. Här byggdes sex stycken flerbostadshus²¹⁴⁻²²⁰ i tre våningar med bostäder för pensionärer och personal. Solgården, byggd som hem för gamla epileptiker i början av 1960-talet, revs några

1 Tvättuset på Lövudden som uppfördes 1907-08. Till höger syns ett utebad som byggdes samtidigt, men som sedermera revs. Fotografiet är taget någon gång under 1900-talets första hälft.

2 Skiss som visar friluftsbadet. Byggnaderna finns kvar i dag. Bilden kommer från ett litet häfte som diakonsällskapet gav ut 1963.

Historik

- Vägar och sträckningar

1 Herbert Widmans väg (tidigare del av Sköndalsvägen)

2 Nils Lövgrens väg

3 Knut Sjöbergs väg

4 Gustav Ljunggrens väg

5 Hjalmar Darnells väg

6 Carl Sebardts väg

7 Nils Brincks väg

8 Frida Elfströms väg

9 Efraim Dahlins väg

10 John Nordströms väg

11 Anna Högmans väg

12 David Mårtenssons väg

13 Bertel Andréns väg

14 Erik Engmarks väg

15 Stora Sköndals väg

16 Wilhelm Lindboms väg

17 Thorsten Levenstams väg

18 Waldemar Rudins väg

19 Anna Bruncronas väg

20 Sköndalsvägen

Vägarna i Stora Sköndal bär namn efter personer som har varit verksamma inom diakonsällskapet, bl.a. efter flera diakoner och föreståndare, en direktor och en sjuksköteraska. Nils Brinck, som testamenterade medel till Stora Sköndal för vilka direktorsbostaden och Bokbacken uppfördes, utgör ett undantag.

Vägar och sträckningar tillkomna före 1900

Vägar och sträckningar tillkomna 1900-1940

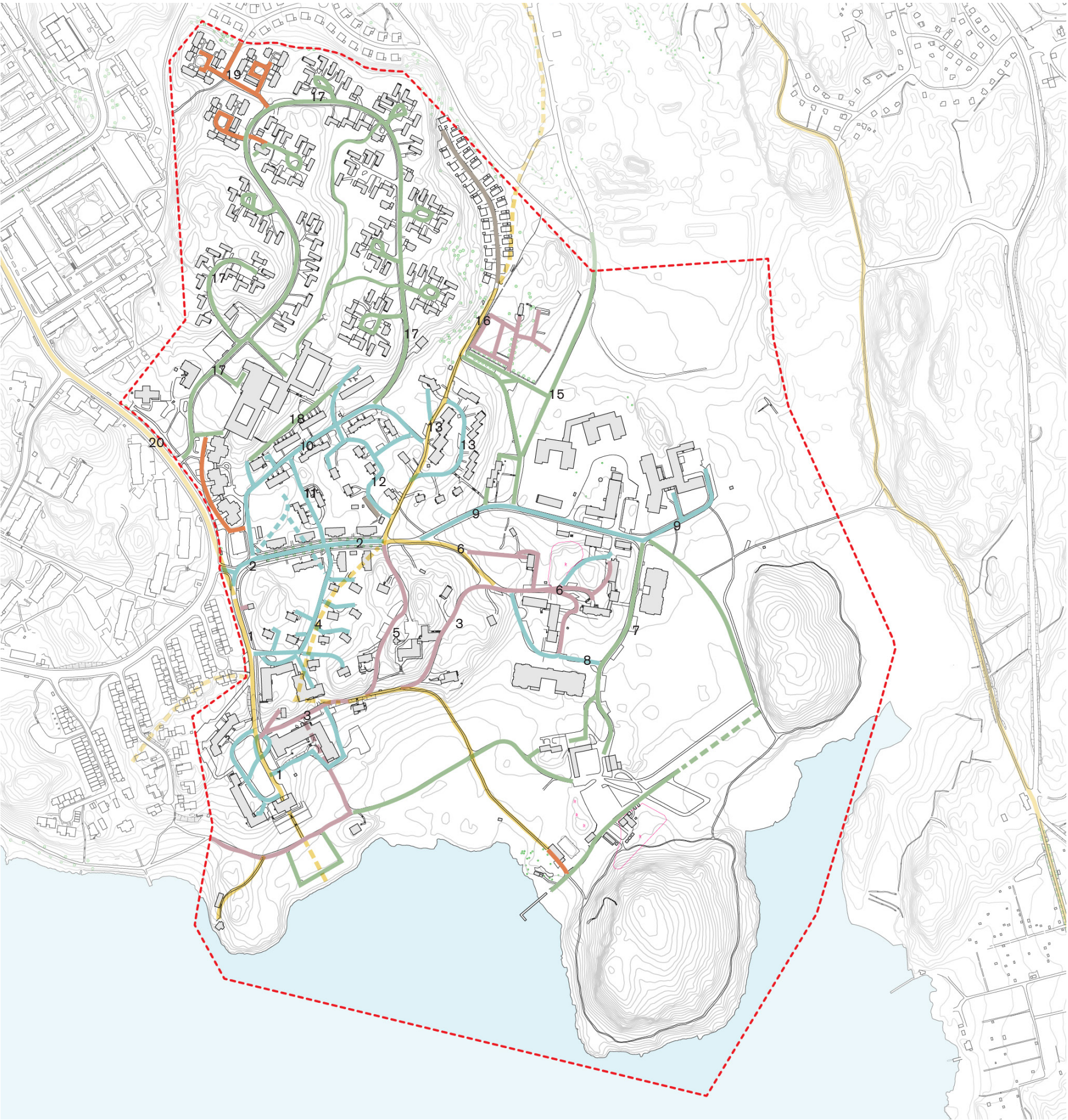
Vägar och sträckningar tillkomna 1940-1960

Vägar och sträckningar tillkomna 1960-1980

Vägar och sträckningar tillkomna 1980-2000

Vägar och sträckningar tillkomna efter 2000

Streckade linjer visar tidigare vägsträckningar

Historik

- Byggnader

1 Stora Sköndals kyrka	154 Johannesgården
4 Församlingshemmet	157 Tvätthuset
5 Klockstapel	158 Torkladan
26 Fontänhuset (Villa Tubo*, Prästgården*)	159 Orgelvillan (Villa Kullen*)
74-87, 168 Villorna i Kyrkbyn	160 Katarinahuset (säteriet Stora Sköndals mangårdsbyggnad*)
82 Andrénka villan	161 Botvidsgården
84 Villa Solbacken	162 Kyrkbyns gästhem
88 Prästlängan	163 Stefansgården
90-106, 109 Äldre- och personalbostäder i småhus i Lövhölen	164 F.d. Trädgårdsmästarbostaden
101-105 Skogsbyns radhus	165 Villa Virgin
110, 204 Skogsbyanläggningen (Skogsbyns gästhem- vårdhems- och serviceanläggning*)	166 Pilbacken
107, 112 Förskolor, rivna 2017-2018	168, 74-87 Kyrkbyns villor
102 Förskola, riven 2018	169-174 Byggnader vid friluftsbadet (handikappsbadet*)
256 Förskola	205 Björkgården
111 Förskola (överläkarbostad*, disponentbostad*)	202 Begravningskapellet
122 Skogsbyns panncentral	210, 211, 239 Garage
146 Ekgården	214-220 Äldre- och personalbostäder i flerbostadshus utmed Nils Lövgrens väg
147 Berga	224 Nybacken (tillbyggnad till Pilbacken)
148 Mellangården	227 Solgården
149 Normansgården	241 Bastu vid friluftsbadet (handikappsbadet*)
150 Tillberga	
151 Frida	
152 Bokbacken	
153 Tekniska avdelningen (verkstad för handikappade*)	

* Tidigare namn/funktion

	Byggnader uppförda under 16- och 1700-talet
	Byggnader uppförda 1900-1940
	Byggnader uppförda 1940-1960
	Byggnader uppförda 1960-1980
	Byggnader uppförda 1980-2000
	Byggnader uppförda efter 2000

Bebyggelseutveckling i Stora Sköndal under 100 år

Byggnader uppförda 1904-1913

Av bebyggelsen från tiden före Svenska Diakonsällskaps köp av Stora Sköndal 1904 är endast mangårdsbyggnaden¹⁶⁰ och TrädgårdsmästARBostaden¹⁶⁴ i dag bevarade. Mellan 1904 och det första bygglovet 1914 uppfördes följande byggnader inom området:

- 1904-05 Epileptikerhem
- 1906-1907 Villa Kullen
- 1907 Villa Sofiero/Skogshyddan
- 1907-08 Tvättstuga med torklada
- 1907-08 Villa Tubo
- 1908 Trädgårdsbod
- 1908 Badhus
- 1908 Smedja
- 1908 Källare för tjänare
- 1908 Berga
- 1908-09 Villa Eka
- 1909-10 Bergas uthus
- 1912-13 Villan Solbacken

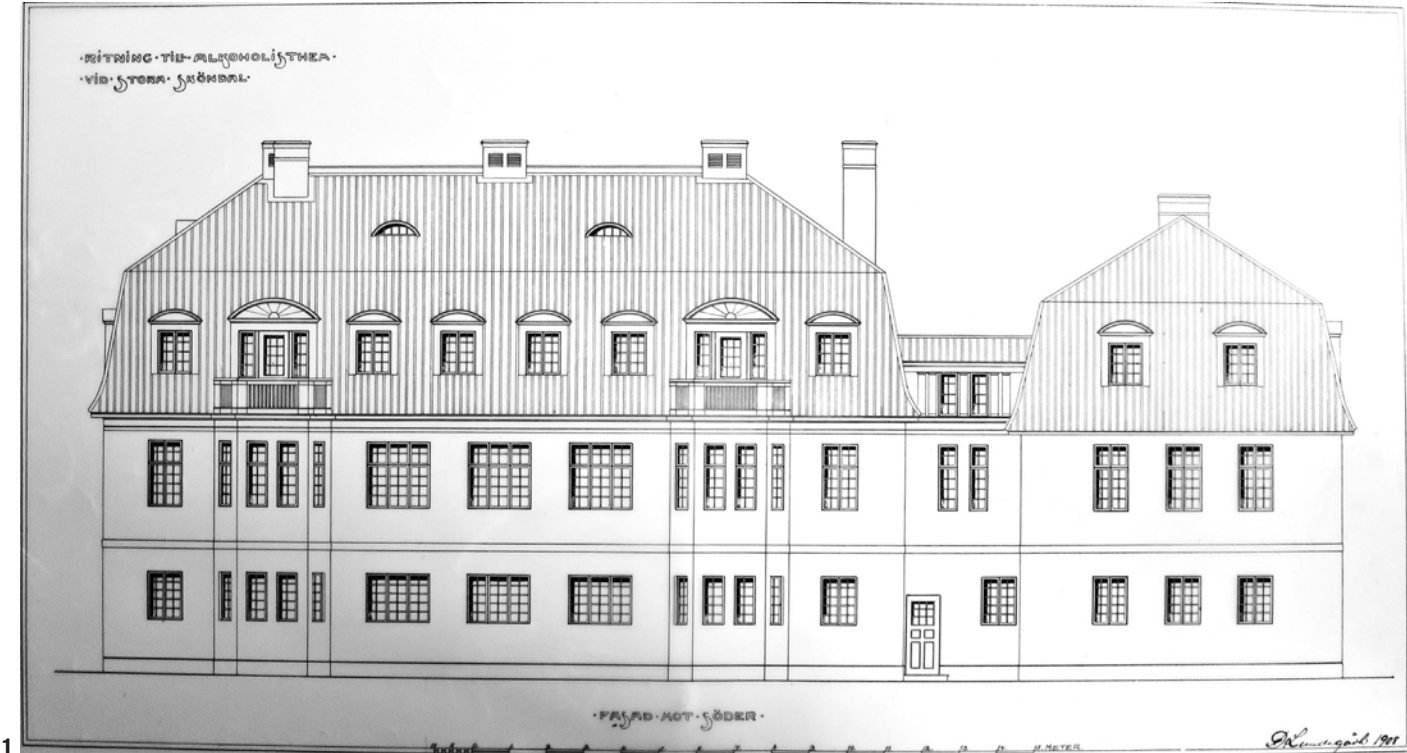
Av dessa är Villa Kullen¹⁵⁹, tvättstugan¹⁵⁷, torkladan¹⁵⁸, Villa Tubo²⁶, Berga¹⁴⁷ och Villa Solbacken⁸⁴ bevarade.

Krav på byggnadslov från 1913

Stora Sköndal inkorporerades i Stockholms stad 1913 tillsammans med hela Brännkyrka socken. Området låg utanför tätort och lov krävdes dessförinnan inte för uppförande av byggnader. Det första byggnadslovet för byggnad i Stora Sköndal inkom till Stockholms stad 1914 och gällde uppförandet av ett gravkapell²⁰². Byggnaden stod färdig året efter. De senast uppförda byggnaderna i Stora Sköndal – äldreboendena Villa Skönda och Villa Drevviken – stod färdiga 2014 (bygglov 2011).

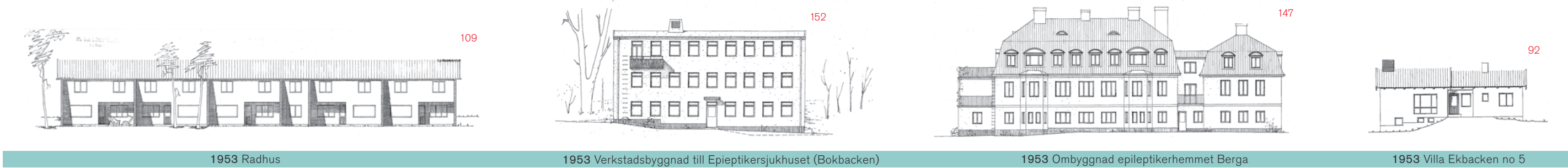
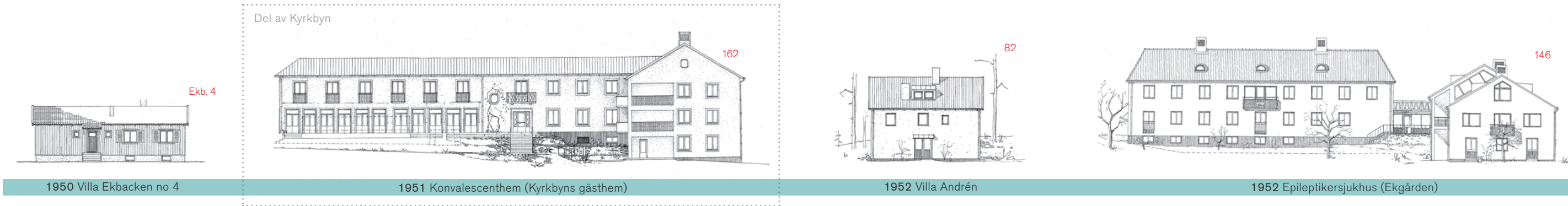
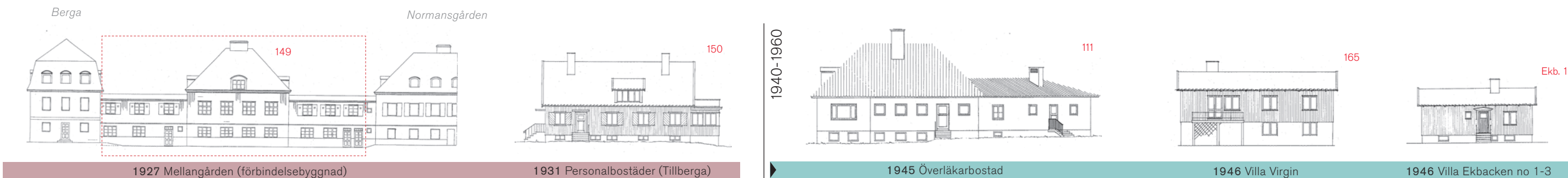
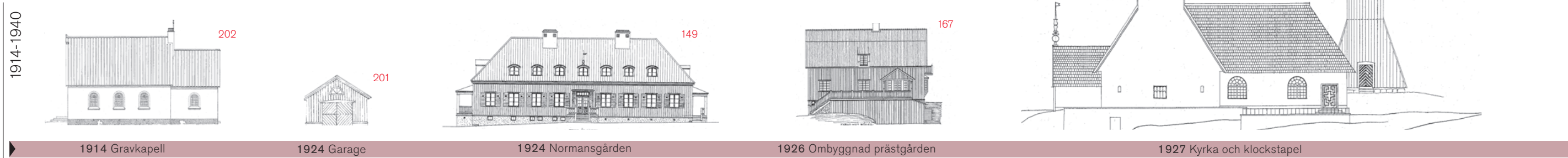
Tidslinje

På motsatt sida följer en tidslinje över uppförda byggnader i Stora Sköndal från mitten av 1910-talet till i dag. Sifforna i rött är husnummer som återfinns kartan på föregående sida. Färgerna på tidslinjen följer de tidsperioder som redovisas på samma karta.

1 Ritning på Bergas södra fasad, framställd av arkitekt David Lundegård inför byggnadens uppförande 1908. Byggnadens ursprungsritningar finns som kopior i ett ritningsarkiv i byggnad 153 i Stora Sköndal. Jämför ritningen ovan med bygglovet från 1953 på motsatt sida, som är mer likt dagens situation.

Bebyggelseutveckling i Stora Sköndal under 100 år

Bebyggelseutveckling i Stora Sköndal under 100 år

Del av Kyrkbyn

78

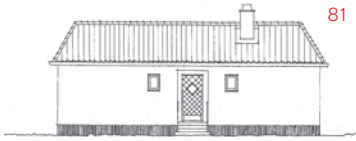
1954 Villa Gullichsen

83

1954 Villa E Dahl

77

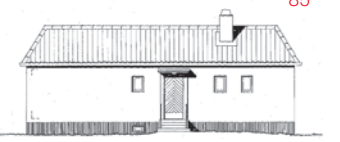
1954 Villa Ljunggren

81

1954 Villa Nihlén

162

1954 Tillbyggnad av konvalescenthem, elevmatsal (Kyrkbyns gästhem)

85

1955 Villa Dahlin

74

1954 Villa Dahl

168

1955 Villa Sandahl

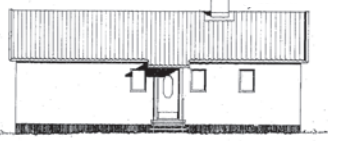
86

1955 Villa Videngren

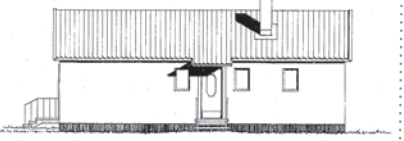
88

1955 Pensionärshem

Del av Lövholmen

95

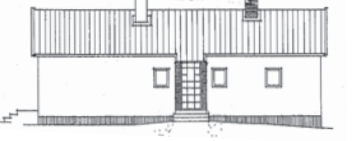
1956 Villa Lövholmen no 1

93, 97, 100

1956-57 Villa Lövholmen no 2, 3 och 4

75

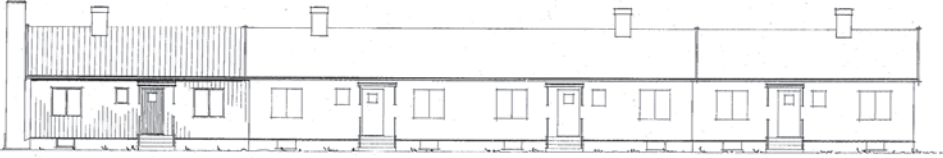
1956 Villa Sanders

76, 79, 80

1957 Villa Arman, Rydén och Torpe

163

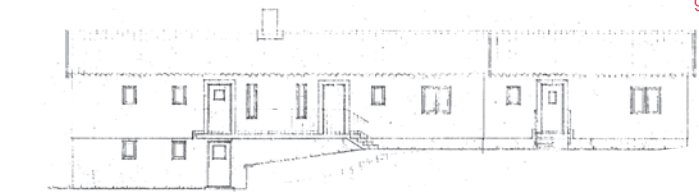
1956 Stefansgården

99

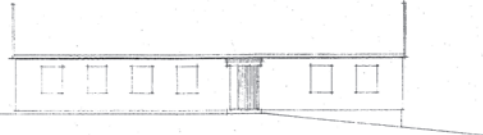
1956 Personalbostäder Lövholmen

166

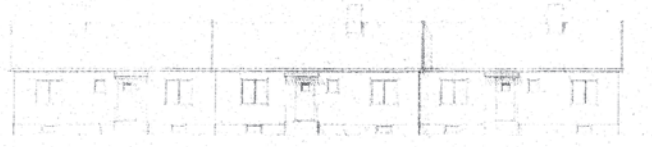
1957 Vårdhem (Pilbacken)

91

1958 Flerbostadshus Lövholmen no 5

151

1958 Tapisseri och skomakeri (Frida)

103, 104

1958 Rad- och parhus, Lövholmen

90

1958 Flerbostadshus Lövholmen no 6

Bebyggelseutveckling i Stora Sköndal under 100 år

154

1958 Vårdanstalt för svårskötta epileptiker (Johannesgården)

Del av Lövholmen

102

106, 108, Löv. 1

1959 Radhus för ogift personal

1959 Radhuslängor för ogift personal

1960-1980

96

1960 Parvilla för pensionärer

Del av Kyrkbyn

87

1960 Villa Björkman

94

1960 Radhus Lövholmen

153

1960 Verkstäder för handikappade

170

1961 Omklädningsbyggnad till friluftsbad

241

1962 Bastu till friluftsbad

173

1962 Växthusanläggning

Löv. 2

1963 Radhus med pensionärsbostäder

Skogsbyns villor

1963-65 Nittiotre stycken enbostadshus

101, 105

1963 Två stycken radhuslängor

122

1963 Panncentral

110

204

1963 Sjukhem, gästhem, restaurang och samlingssalar

107

1965 Barnstuga

153

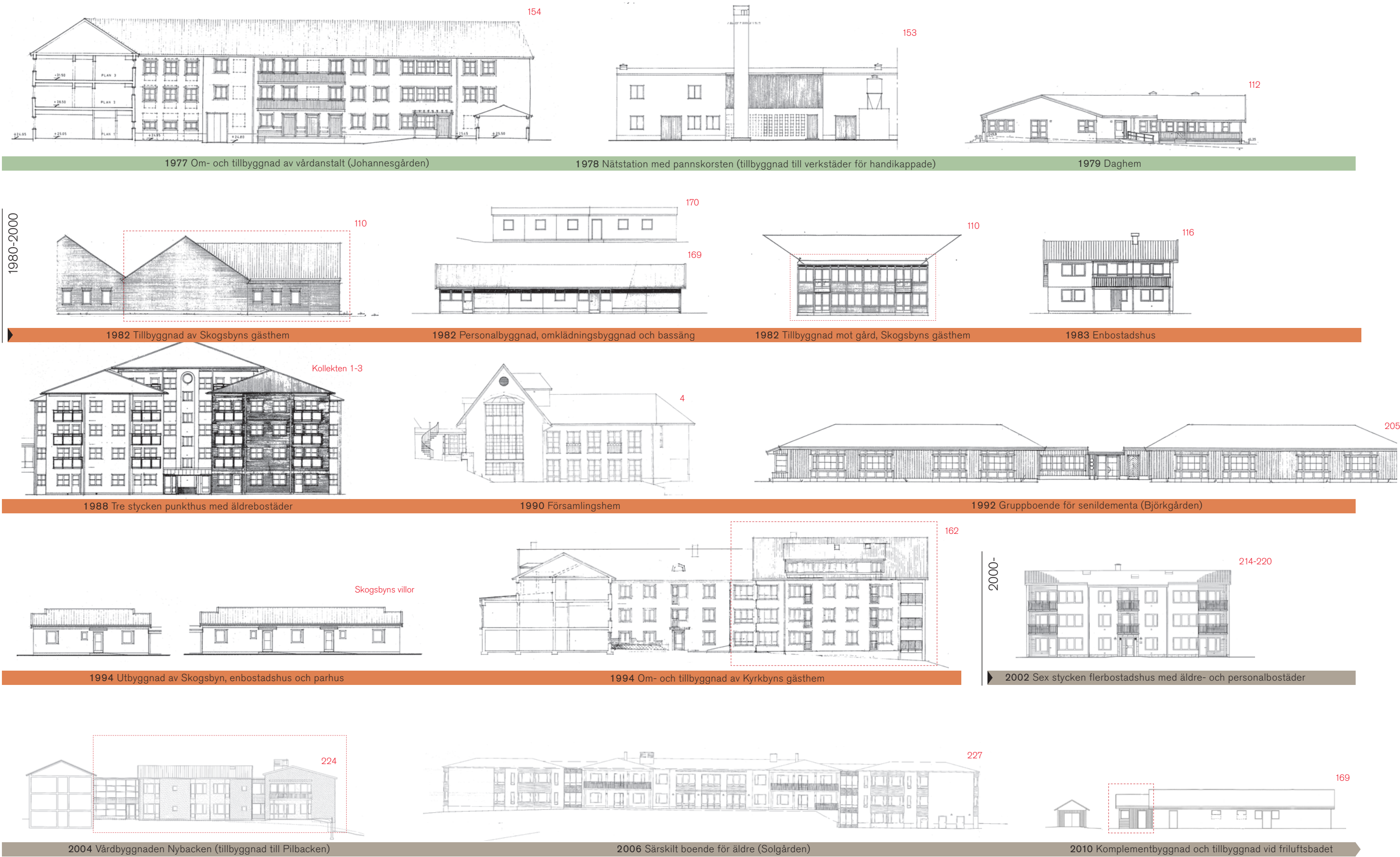
1971 Tillbyggnad av verkstäder för handikappade

146

1976 Ombyggnad av Ekgården, vissa fasadförändringar

Bebyggelseutveckling i Stora Sköndal under 100 år

Bebyggelseutveckling i Stora Sköndal under 100 år

Villa Sköndal och
Villa Drevviken

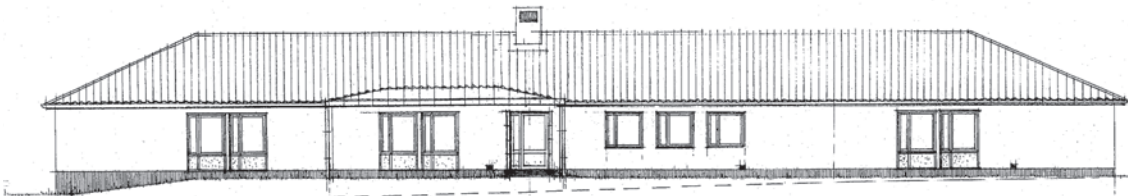

2011 Två stycken flerbostadshus med vård- och omsorgsboende

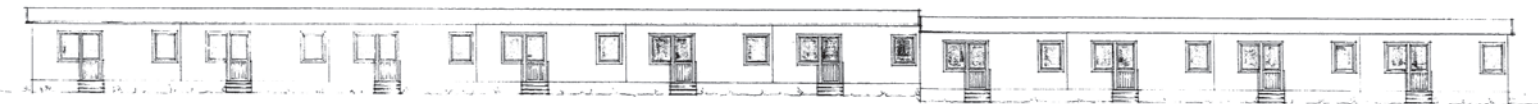
RIVNINGAR 1914-

1955 Villa Elgvist, riven 2004

1962 Hem för gamla epileptiker (Solgården), riven 2006 och ersatt med nya Solgården

1986 Personalbaracker, rivna 2011 för att ge plats till nya vård- och omsorgsboenden (Villa Sköndal, Villa Drevviken)

Nulägesanalys

Topografi

Området ingår i ett sprickdalslandskap bestående av en kombination av dalgångar och sjöar, med öst-västligt orienterade förkastningar. Sedan istidernas slut för drygt 11 000 år sedan höjer sig berggrunden, för närvarande med cirka 5 mm per år. Istäckena har slipat ner bergstopparna, skapat moräner och lera. De lägsta delarna i landskapet består i dag av organisk jord.

Landskapets topografi och landformer har i hög grad påverkat den tidigare agrara markanvändningen och den äldre bebyggelsens placering. I sen tid har schaktmassor från rivningar i innerstaden delvis omformat odlingslandskapet i områdets nordöstra delar, se foto på sid 15. Dalbotten har bitvis fyllts ut och höjer sig mer än tidigare mot norr. Schaktmassorna fortsätter även norr om projektområdet.

Höjdkartan visar en uppdelning i en strandnära zon samt, grovt indelat, två högre ”terrasser”.

Den lägre strandzonen och uddarna

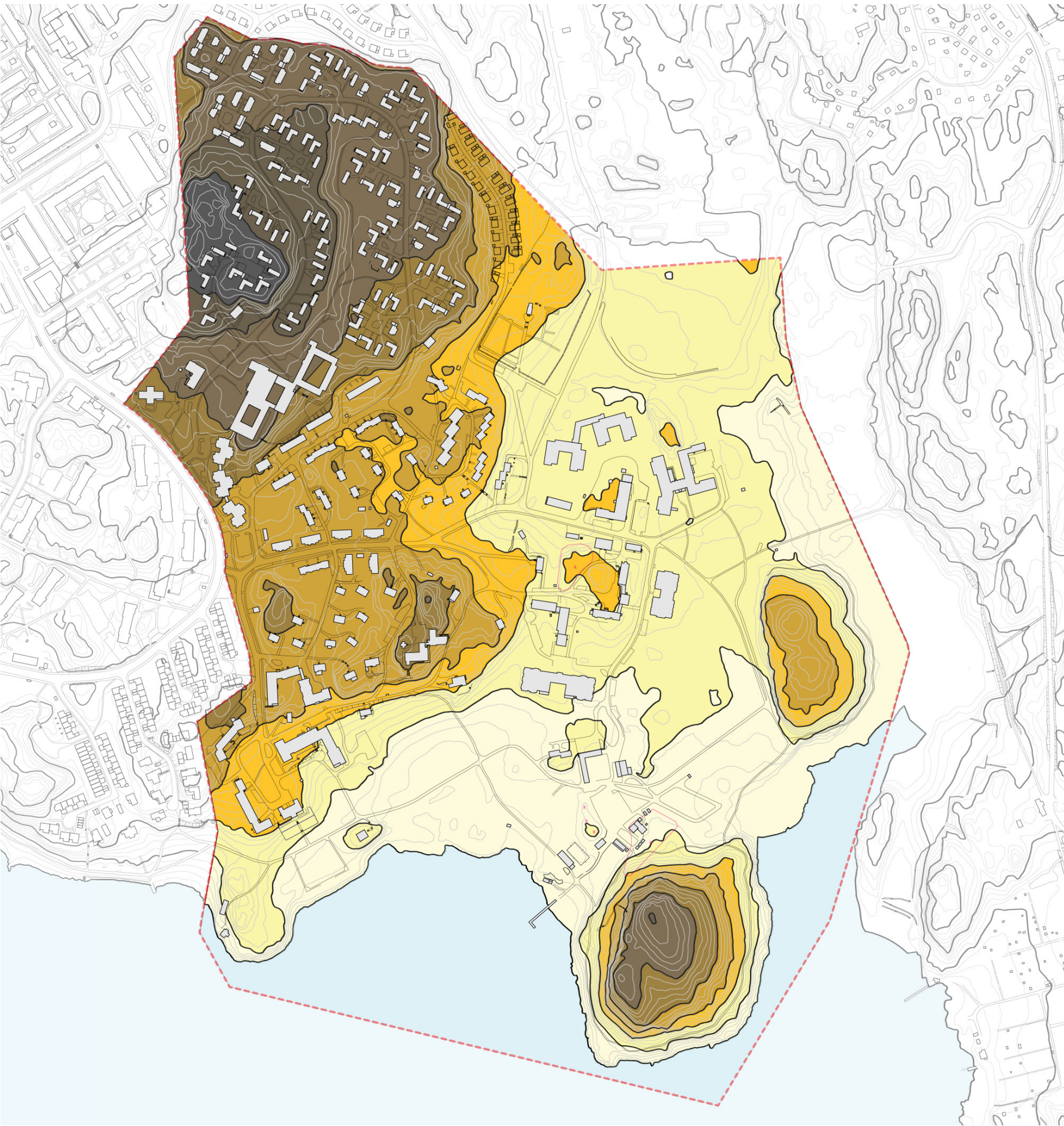
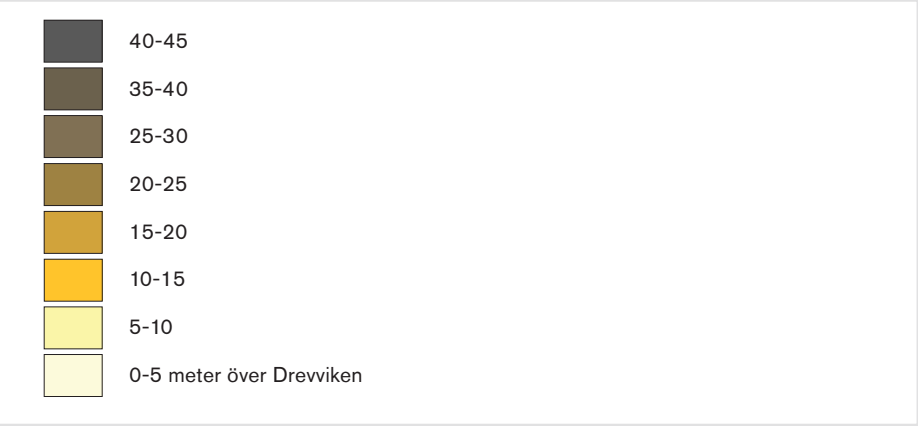
Stora Sköndals lägre delar ligger mellan 0-10 meter över Drevviken. Uddarna Lövudden och Talludden och den tidigare udden Johannesberget bryter dock mönstret med en högre höjd. Vid stranden finns sammanhängande f.d. åkermark, som i dag består av öppna gräsytor, och en vasszon.

Mellanterrassen (Kyrkbyn, Lövholmen, Ekbacken)

Mellanplatån ligger mellan 10-20 meter över Drevviken och kantas av en brant slutning i söder och öster som är mest markant vid kyrkan. Kyrkan¹ ligger sceniskt placerad på den högsta delen, väl synlig från strandzonen.

De högre delarna (Skogsbyn)

Stora Sköndals översta terrasser ligger mellan 20-45 meter över Drevviken. Mot väster finns en höjdrygg som utgör gränsen mellan Stora Sköndal och Sköndals centrum.

1

2

3

4

1 Den västra delen av den öppna strandzonen. Botvidsgården och mangårdsbyggnaden med dess terrasser syns till vänster i bild. På mitten av gräsyten, som skapades på 1960-talet, står solurets sandstenspedistal vilken tidigare stod på den mellersta terrassen. I mitten syns Orgelvillan (f.d. Villa Kullen) och till höger syns Drevviken och Talludden.

2 De mellersta delarna av den öppna strandzonen med Kyrkbyns gästhem till vänster i bild och kyrkan på en höjd till höger i bild.

3 Den öppna parkytan i Skogsbyn, på vilken villorna är placerade, var tidigare var hällmark och tallskog.

4 Sluttningen mellan det högre belägna Skogsbyn och det lägre belägna Lövholmen.

Nulägesanalys

Spår efter tidigare markanvändning

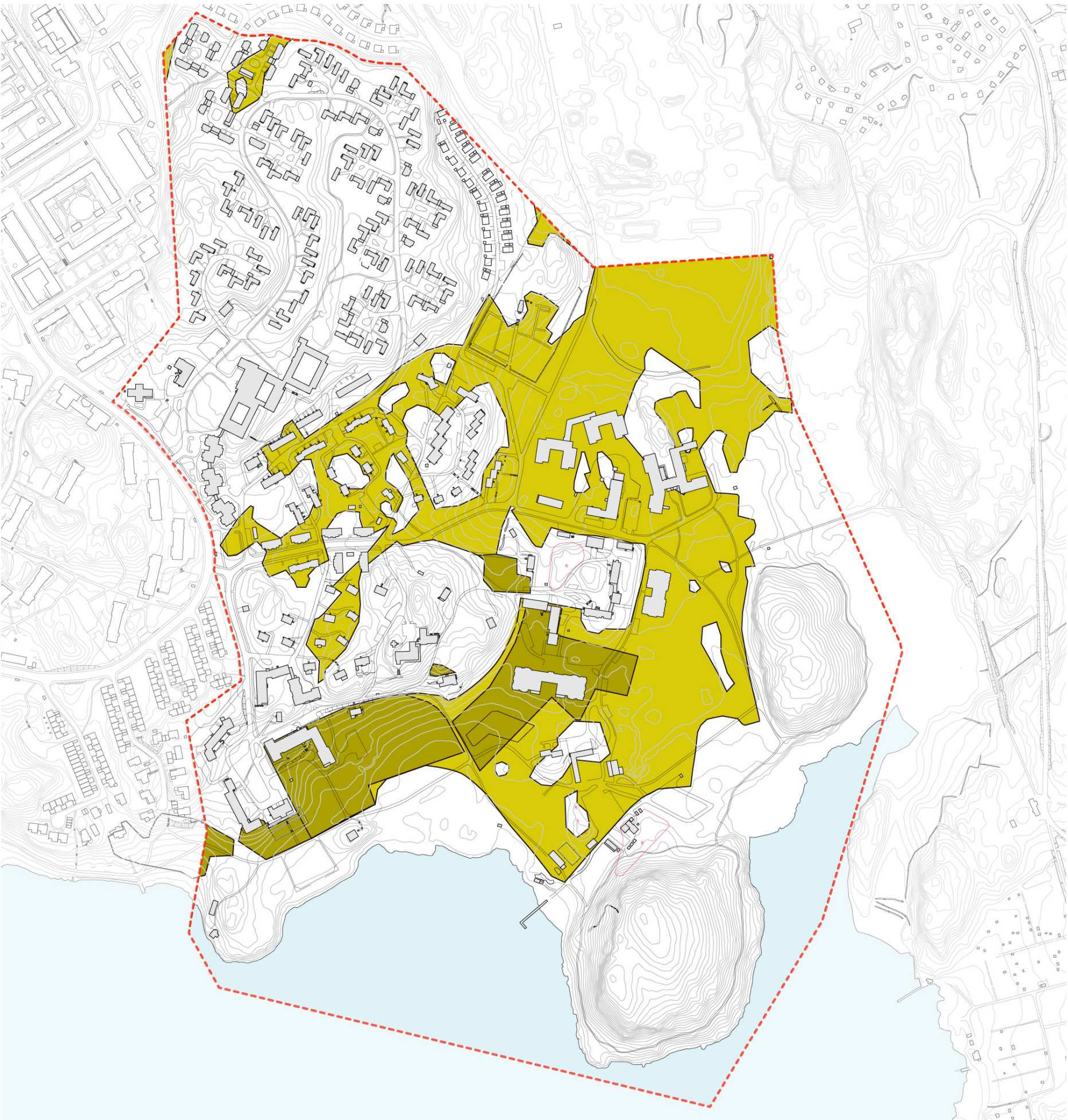
Avläsbara delar av det gamla jordbrukslandskapet
En serie av historiska kartor över Stockholm från 1800-talets andra och 1900-talets första hälft ger en bild av jordbrukssystemet i Stora Sköndal. Mest iögonfallande på dessa kartor är kontrasten mellan den lägre belägna jordbruksmarken och övriga, högre belägna marker. Den markerade arealen för jordbruksmark på dessa kartor representerar förmodligen inägomark: jordbruksmark som inhägnats för att hålla vilda djur ute och som kunde bestå av åkrar, ängsmark och trädgårdsland. Motsatsen till inägorna var den högre belägen utmarken med bl.a. bete.

Väsentligt för det historiska jordbrukssystemet var att kunna upprätthålla åkermarkens näringsstatus. Detta skedde främst genom djuren som producerade gödsel till åkern. Det svenska klimatet tillät inte åretruntbete och därför var det en avgörande faktor att ha tillräckligt med hö för djuren över vintern. Hö producerades på ängsmark (även kallade slåtterängar) som var av en viss storlek för att kunna försörja åkern med gödsel. Utöver vanlig ängsmark fanns även fuktängs- och lövängsmark, det sista framförallt i moränslutningar.

En jämförelse mellan den topografiska kartan från 1861 (se sid. 7) och en häradsekonomisk karta från 1901-1906 (se källor på sid. 51) visar jordbruksmarkens sannolikt mest omfattande expansion. Vid mangårdsbyggnaden fanns vid denna tid redan ett stort trädgårdsland indelat i kvadratiske kvarter.

Efterföljande kartor bör tolkas mot bakgrund av de kraftiga förändringarna som ledde till det moderna jordbruket, t ex införandet av konstgödsling och odling av foder. Ängs- och betesmarkerna miste alltmer sin funktion och omvandlades till åker eller planterades med skog. En stockholmskarta från mitten av 1930-talet (se källor på sid. 51) visar en viss omfördelning av marken till följd av anläggandet av en stor fruktlund nedanför Berga i början av 1900-talet. Även anläggandet av kyrkogården 1909 skedde delvis på jordbruksmark.

Efter att jordbruket i Stora Sköndal lades ner omkring 1940 krympte jordbruksarealen. En ekonomisk karta från 1951 (se källor på sid. 51) visar situationen omkring 1950, när trädgårdsodlingen hade sin maxi-

Nulägesanalys

mala expansion. Delar av den tidigare jordbruksmarken, framförallt väster om Johannesberget, är på 1951 års karta inte längre markerad som sådan och hade alltså lagts i träda. Från 1960-talet fick stora delar av den strandnära åkermarken parkkaraktär genom omvandling till gräsytor och plantering av solitära träd.

Ovan nämnda historiska kartor utgör underlag till den markerade jordbruksmarken på kartan på föregående sida. Ovanpå den markerade arealen har dagens karta lagts.

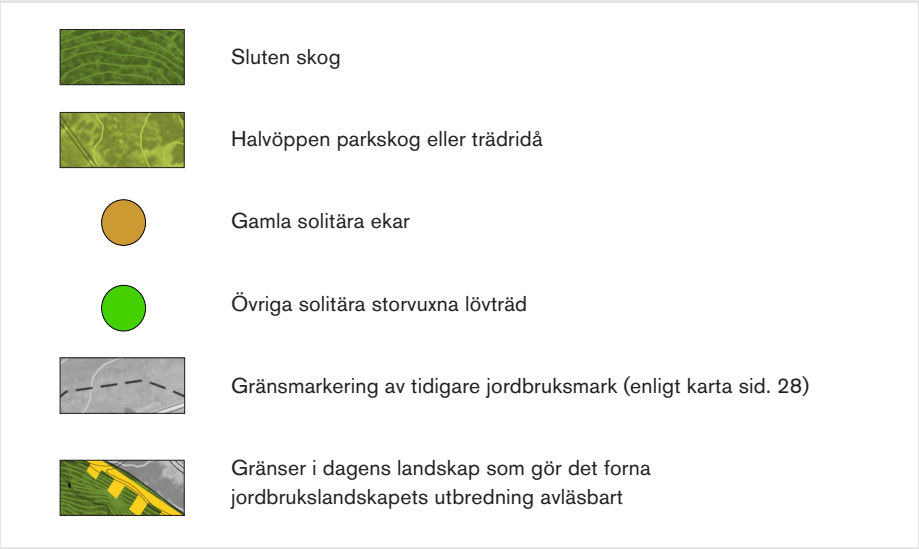
Den kraftiga bebyggelseutvecklingen i Stora Sköndal under 1900-talet, vid sidan av markutfyllning och igenväxt, har inneburit en försvagning av den tidigare sammanhängande jordbruksmarken.

Analyskartan till höger visar avläsbara spår av det tidigare jordbrukslandskapet i förhållande till landskapets rumslighet i dagsläget. Historiska landskapsgränser kan fortfarande uppfattas i dagens landskap. Skogsbryn, branter, solitära träd och även bebyggelse, gör det forna jordbrukslandskapets utbredning avläsbart.

Stora Sköndals gamla ekbestånd

Under flera århundraden tillhörde alla ekar svenska kronan. Virket hade ett strategiskt värde för kronans skeppsbyggeri till svenska flottan och därför planterades många ekar under 1600-, 1700- och 1800-talen. Stora Sköndal blev säteri 1642, alltså en gård ägd av skattebefriad adel. Adeln värnade om ekarna som en statussymbol. Därför kan ekbeståndet i Stora Sköndal betraktas som ett uttryck för det agrara herrgårdslandskapet.

Inom vissa delar av Stora Sköndal finns en större koncentration av gamla ekar, bl.a. i Kyrkbyn, vid kyrkan, vid Johannesbergets fot och i gränsen mellan Lövhöjden och Skogsbryn.

Nulägesanalys

Viktiga vyer och blickfång

Det öppna landskapet i södra och östra Stora Sköndal ligger inbäddat mellan skogsbevuxna höjder och Drevviken, vilket möjliggör siktlinjer och vyer. Då området till större delen är allmänt tillgängligt kan landskapet upplevas från många håll av besökare. Vid rörelse genom eller utmed landskapets öppna delar upplevs sekvenser av en rad markanta vyer (se kartan på motsatt sida). En del byggnader och höjder fungerar som blickfång vilket ytterligare berikar upplevelsen. Nedan följer en lista med de tydligaste vyerna och blickfången.

Vy från mangårdsbyggnadens entrésida **(1)**:

Från mangårdsbyggnadens¹⁶⁰ entrésida finns god överblickbarhet österut över den lägre strandzonen.

Vy från terrasserna **(2)**:

Från de högre placerade terrasserna finns en storslagen utsikt mot den stora öppna gräsytan och Drevviken. En promenad ner mot stranden via terrasserna bjuder på en sekvens av olika vyer ut över landskapsrummet.

Siktlinje och vy från kyrkan **(3)**:

Från höjden vid kyrkan finns dels en tydlig siktlinje mellan församlingshemmet⁴ och ett tätt parti med storvuxna träd, dels en vidsträckt utsikt över strandparken.

Sekvens av vyer utmed strandstråket **(4)**:

Vid rörelse utmed stranden upplevs en sekvens av öppna vyer mot Drevviken, begränsade av mer eller mindre slutna skogspartier och trädridåer med storvuxna träd. Strandzonens vida bredd med utspridda stora solitära träd bidrar till upplevelsen.

Blickfång vid strandzonen **(5)**:

Ett flertal högt placerade byggnader utmed strandparken kan betraktas som betydelsefulla blickfång: mangårdsbyggnaden¹⁶⁰ med terrasserna, Kyrkbyns gästhem¹⁶², kyrkan¹ och Orgelvillan¹⁵⁹ (tidigare Villa Kullen). Även flera höjder utgör blickfång: Talludden, Johannesberget och höjden på vilken kyrkan är placerad.

Siktlinje från Lövholmen mot Skogsbyn **(6)**:

Den visuella kopplingen mellan Skogsbyn och resten av Stora Sköndal är begränsad. En tydlig siktlinje finns dock längs med David Mårtenssons väg och Waltemar Rudins väg, mellan stora ekar. I denna linje framträder ett gavelparti i Skogsbyns centrala anläggning²⁰⁴ uppe på krönet av en slänt.

Tydliga rumsligheter

Gårdrummet vid mangårdsbyggnaden **(7)**:

Det rektangulära gårdsrummet norr om mangårdsbyggnaden¹⁶⁰ avgränsas av bebyggelse och stora solitära träd. Vid dess östra sida finns en större öppning som medger utsikt över strandparken. Sköndalsvägens ursprung-

liga mynning framför mangårdsbyggnadens entré har förflyttats norrut, till ett läge mellan Stefansgården¹⁶³ och Pilbacken¹⁶⁶. De stora ekarna, liksom den sällsynta gamla skogslönnen i närheten av mangårdsbyggnaden, påminner dock om den tidigare gårdsbilden.

I dagsläget finns en rektangulär gräsyta i mitten som är orienterad mot mangårdsbyggnaden. Angöringsvägen slingrar sig runt denna gräsyta.

Strandzonen nedanför mangårdsbyggnaden **(8)**:

Denna del kan betraktas som en parkanläggning historiskt och visuellt hörande till mangårdsbyggnaden, men ingår även i den övergripande strandparken. De högt belägna terrasserna sammanbinds via centralaxelns trappor med den stora rektangulära gräsytan, solvisaren och stranden. Gräsytan är symmetriskt inramad på båda sidor av gångstråk och stora träd.

Strandparken **(9)**:

Strandparken slingrar sig utmed Drevvikens strandlinje som ett sammanhängande storskalig öppet landskapsrum. Ytan består till största delen av f.d. åker- och trädgårdsodlingsmark. De markanta brynen och uddarna har funktionen som rumsskapande väggar. Vidkroniga solitärträd skapar perspektiv. Mangårdsbyggnaden¹⁶⁰ samt övrig högre placerad bebyggelse utgör blickfång. Talludden och Johannesberget skapar skarpa kontraster och tydliga avgränsningar, här finns sparad natur med mer naturlig vegetation: hållmark som sticker upp ur marken och som omges av morän.

Parkrummet söder om Berga **(10)**:

Berga¹⁴⁷ tappade sin tydliga relation med strandparken och Drevviken när Solgården²²⁷ uppfördes några år in på 2000-talet. Solgården kan därför betraktas som en barriär i landskapsrummet. Samtidigt har den definierat och avgränsat ett mindre parkrum framför Berga. Detta rum har tillräckligt mått för att göra rättvisa åt byggnaden och de gamla ekarna framför dess södra fasad. På västra sidan avgränsar Ekgården¹⁴⁶ och på östra sidan Nils Brincks väg och en trädridå. Parken har en tydlig form: Berga och ekarna står på södra kanten av en höjd vilket ger en scenisk bild. Ett flertal bevarade gamla fruktträd påminner om den tidigare fruktlundsmiljön söder om Berga.

Parkrum i Kyrkbyn **(11)**:

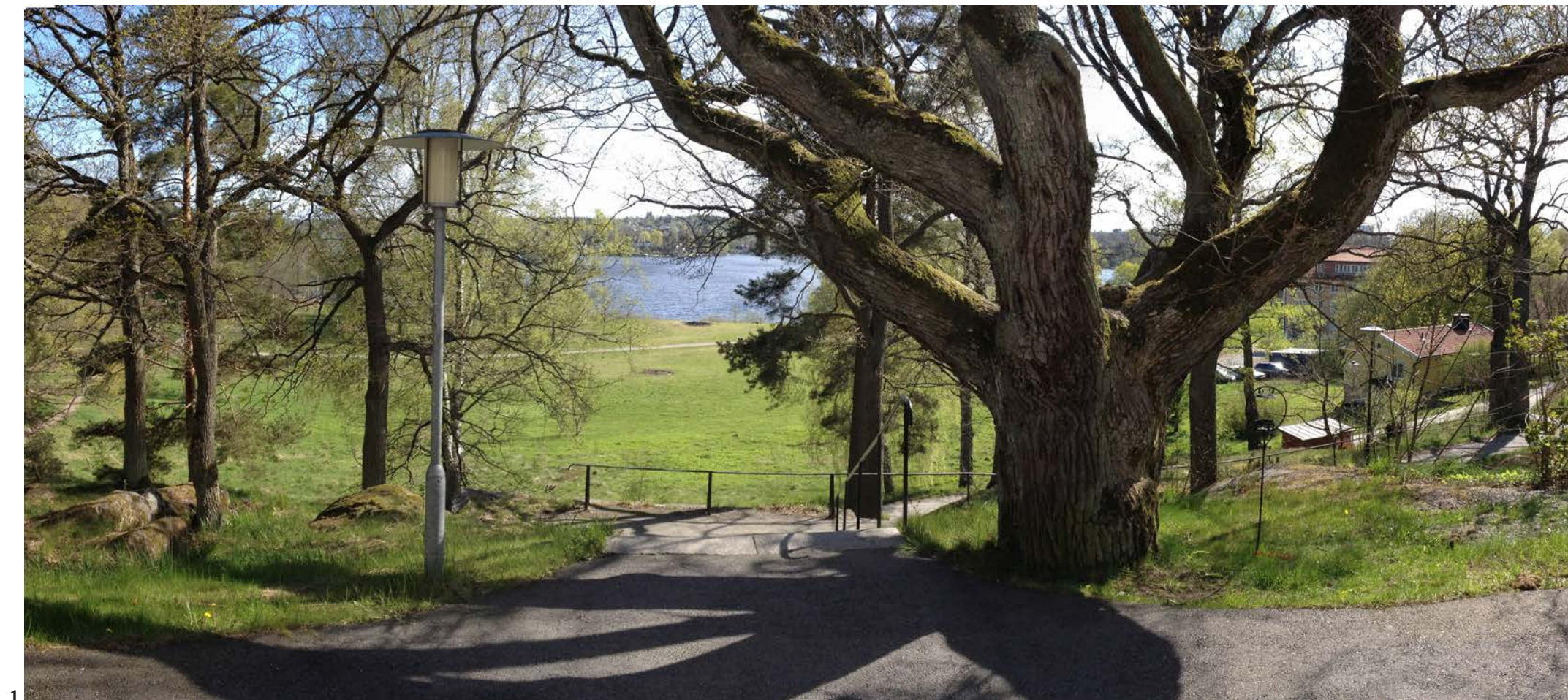
Mellan Kyrkbyns små villor finns en öppen rumslighet som dels avgränsas av byggnader och träd, dels av stigande terräng i väster och i söder.

Gårdsrum i Skogsbyn **(12)**:

Tio små gemensamma rumsbildningar uppstår bland Skogsbyns villor till följd av det slingrande planmönstret. Ytterligare tre husgrupper med gårdsrum adderades på 1990-talet.

Nulägesanalys

1

2

3

4

- 1 Utsikt från kyrkobyggnadens entrésida mot Drevviken.
- 2 Siktlinje mot Drevviken från gångvägen öster om församlingshemmet.
- 3 Vy ut över den öppna strandzonen från mangårdsbyggnadens entrésida.
- 4 Gårdsrummet norr om mangårdsbyggnaden. Till höger i bild anas Kyrkbyns gästhem och i mitten av bilden syns Botvidsgården.

1

3

4

5

2

1 Parkrummet söder om Berga.

2 Gårdsrum i Skogsbyn.

3 Ett öppet parkrum i Kyrkbyn. Till vänster i bild syns flerbostadshuset "Prästlängan".

4 Solgården sedd från söder.

5 De öppna markerna i norra Stora Sköndal.

1

2

Planstrukturer

Den äldsta bebyggelsen i Stora Sköndal

Endast mangårdsbyggnaden¹⁶⁰ och den f.d. Trädgårdsmästarbostaden¹⁶⁴ återstår av den gamla herrgårdsbebyggelsen. Denna bebyggelse var huvudsakligen placerad högre höjder i landskapet, vilket framgår av den topografiska kartan från 1861 (sid. 7). Mangårdsbyggnaden och Trädgårdsmästarbostaden följer detta mönster liksom flera senare tillkomna byggnader, bl.a. Orgelvilan¹⁵⁹, Berga-Mellangården-Normansgården¹⁴⁷⁻¹⁴⁹ och kyrkan¹.

Institutionsbebyggelsen norr om mangårdsbyggnaden Botvidsgården¹⁶¹ och Kyrkbyns gästhem¹⁶² flankerar mangårdsbyggnaden¹⁶⁰ och utgör på så vis flyglar till denna. Stefansgården¹⁶³ och Pilbackens¹⁶⁶ södra gavelfasad stärker ytterligare det gårdsrum som bildas. Planmönstret är terränganpassat, fritt och modernistiskt men har på samma gång ett traditionellt och formellt anslag.

Kyrkbyn, Lövholmen och Ekbacken

Dessa delar av stora Sköndal har givits ett organisk planmönster i modernistisk tradition. Villorna i Kyrkbyn ligger vid korta slingrande gångar som utgår från Gustav Ljunggrens väg. Enligt Svenska Diakonsällskapets jubileumsskrift från 1998 ska arkitekt Tor Boije ha inspirerats av strukturen hos ett parbladigt löv. De slingrande sammankopplade vägarna i Lövholmen och Ekbacken följer topografins höjdkurvor. Småhusen är placerade längs med vägarna med grön förgårdsmark.

Skogsbyn

Skogsbyns planmönster inbegriper flera överlappande strukturer, dels organiska, dels rätvinkliga. Thorsten Levenstams väg utgör bas över vilken villabebyggelsen har placerats ut i ett ringlande mönster. Kurvorna i detta mönster ger delvis omslutna gårdar. Byggnadsvolymerna är konsekvent orienterade i två riktningar vilket avspeglas i den centrala anläggningen^{110, 204} såväl som i villorna. Radhusen^{101, 105} bryter dock mönstret. Dessa ligger i slänten mellan Skogsbyn och Lövholmen och följer istället John Nordströms väg.

Bebyggelse tillägg efter 1980

Senare tillkommen bebyggelse utgår delvis från redan upprättade planstrukturer. De tre punkthusen på fastigheten Kollektan följer en böjd linje, som utgör en kontrast till den anslutande centrala anläggningen^{110, 204} i Skogsbyn. Björkgården²⁰⁵ och Solgården²²⁷ har placerats på tidigare åkermark invid befintliga vägdragningar. De yngre villorna i Skogsbyn ligger dels vid nya vägdragningar, dels har de placerats inom befintlig struktur. I båda fallen har den ursprungliga idén i planmönstret otydliggjorts. De fristående flerbostadshusen vid Nils Lövgrens väg²¹⁴⁻²²⁰ ligger utmed, eller tvärställda mot en äldre vägdragning.

Övergripande bebyggelsekaraktärer

Nedan beskrivs de dominerande bebyggelsekaraktärerna i Stora Sköndal. Enstaka hus med avvikande karaktär beskrivs inte.

Institutionsbebyggelsen från 1940-, 50- och 60-talen

De större institutionsbyggnaderna som uppfördes efter ritningar av Tor Boije har flera gemensamma stildrag. De ligger ofta i suterräng och har förskjutna och/eller vinkelställda byggnadsvolymer med begränsat djup. Volymernas uppbyggnad och gestaltningen av delar och detaljer innebär ofta en lek med geometriska former. Byggnadshöjden är mellan två och tre våningar och taken är av typen sadeltak, klädda med enkupigt lertegel, i flera fall med brant valmade gavlar. Markerade taksprång skjuter ut över fasaderna. Fasaderna är spritputsade (bl. a. Botvidsgården¹⁶¹ och Kyrkbyns gästhem¹⁶² eller har slät puts (Stefansgården¹⁶³ och Pilbacken¹⁶⁶). Entréerna har individuellt utformade dörrar i ädelträ med glasningar. Ovanför finns ofta nätta skärmtak. Profilerad eller rusticerad natursten runt entréerna understryker byggnadskvaliteten. Flera detaljer i arkitekturen skiljer sig åt mellan byggnaderna och ger dem egna karaktärer, exempelvis: klockan på Botvidsgården; den indragna balkongen på Pilbacken¹⁶⁶; olika typer av smidesräcken; ovan nämnda entréer med skärmtak; fönster (exempelvis det hexagonala i Ekgårdens¹⁴⁶ norra fasad); takkupor.

Stefansgårdens¹⁶³ byggnadshöjd, volymverkan, takutformningen och takmaterial utgör ett undantag från den generella bilden.

De arkitektritade småhusen i Kyrkbyn, Lövholmen och Ekbacken

De av Tor Boije ritade småhusen i Stora Sköndal har en arkitektur snarlik de stora institutionsbyggnaderna. Takformer, tak- och fasadmaterial, fönstertyper, de rusticerade entréomfattningarna, de nätta skärmtaken och de individuellt utformade entrédörrarna återkommer i villorna, parhuset och radhusen. Byggnadernas färgsättning är dock mer enhetlig.

De fyra små trävillorna från slutet av 1940-talet och början av 1950-talet i Ekbacken är av småstugetyp i tidstypisk egnahemsarkitektur. Fasaderna är klädda med stående locklistpanel, sadeltaken är flacka och fönstren uppdelade i två lufter.

Elementhusen i Lövholmen

Elementhusen kan urskiljas genom att fasaderna är klädda med tunn trapetskorrugerad, lackerad plåt. Formspråket är enkelt men med vissa uttrycksfulla detaljer, såsom ovan nämnda plåt och skärmtakens stomme av smide.

Skogsbyn

Den centrala anläggningens fasader är klädda med rött tegel. Lägre länkbbyggnader är klädda med mörkbetsad liggande träpanel. Volymerna har olika djup och är i vissa lägen förskjutna så att gavelmotiv framträder. Sadeltaken är klädda med enkupigt lertegel. I viss mån uttrycks en traditionalism i arkitekturen, exempelvis de kringbyggda innergårdarna, tegelmurningen i fasaderna och de stickbågiga fönsteröppningarna.

Bilder på föregående sida:

- 1 Entrédörr till Kyrkbyns gästhem.
- 2 Radhus vid Johan Nordströms väg.

Bilder på denna sida:

- 1 Flerbostadshusen utmed Nils Lövgrens väg.
- 2 Tre av de totalt 93 villorna som byggdes i Skogsbyn på 1960-talet.

Villorna har en påfallande liten skala. De är uppförda i en våning i räta längor eller i vinkel. Fasaderna är klädda i ljus kalksandsten som kontrast till den centrala anläggningens röda tegel. Enluftsönster i fasaderna är förhållandevis små. Sadeltaken är klädda med enkupigt lertegel.

Kollekten

Byggnaderna uppfördes i slutet av 1980-talet. Punkthusens volymer i fem-sex våningar har en symmetrisk tredelad uppbyggnad och är täckta med stora valmade tak. Fasaderna är klädda med ljust tegel och taken med tegel. Arkitekturen är postmodernistisk och skalan tilltagen jämfört med övrig bebyggelse i Stora Sköndal.

Flerbostadshusen utmed Nils Lövgrens väg

Med flerbostadshusen²¹⁴⁻²²⁰ vid Nils Lövgrens väg, från 2004-05, infördes en stadsmässighet i Stora Sköndal, om än i en liten skala. De indragna balkongerna över hörn är dels en inspiration från 1950-talsarkitekturen i området, dels gör gavlarna smalare och volymerna nättare. Byggnaderna har en stadsmässighet mot vägen som övergår till "hus i park" mot baksidorna. De utgör alltså ett brott mot områdets övergripande karaktär på samma gång som de har inordnats i denna.

Tillbyggnader och yngre institutionsbyggnader

Från 1970-talet och framåt har nya byggnader och tillbyggnader i Stora Sköndal utformats med stildrag hämtade från 1950-talsbebyggelsen, exempelvis: indragna balkonger över hörn, valmade tegeltak och franska bal-

konger med smidesräcken. Tillbyggnaderna till Johannesgården¹⁵³ och Kyrkbyns gästhem¹⁶² utgör exempel. Samtliga dessa byggnader är gestaltade av arkitekt S O Larsson eller hans efterträdare. Larsson införde även nya stildrag som har kommit att bli ett återkommande motiv i nya byggnader: burspråk under gemensamt utspringande taksprång. Detta motiv finns på Johannesgården, Björkgården²⁰⁵, Solgården²²⁷ och Nybacken²²⁴.

Övergripande parkmarkskaraktärer

Stora delar av Stora Sköndals gamla skogs- och odlingslandskap har under 1900-talet omvandlats till mer eller mindre ordnad parkmark.

Rester från det gamla jordbrukslandskapet

I mitten av 1900-talet förvandlades det gamla jordbrukslandskapet i södra delen av Stora Sköndal till ett sammanhängande öppet parkstråk. En friare sikt mot kringliggande skogsbevuxna höjder samt mot stranden och sjön har gett ett mer storslaget parkrum. Från den högt placerade bebyggelsen finns utsikter över parken. På samma gång fungerar bebyggelsen som blickfång inom parkrummet. Placeringen av större byggnader på tidigare åker har inneburit en brytning med tidigare bebyggelsemönster.

De östra och norra delarna av det tidigare jordbrukslandskapet har förändrats genom tillkomst av bebyggelse, men framförallt till följd av omfattande utfyllningar och igenväxt. Vid friluftsbadet och vid foten av Talludden och Johannesberget är jordbrukslandskapet förhållandevis obebyggt, men även här har öppenheten påverkats av utfyllning och igenväxt.

Ordnad parkmark

Inom Kyrkbyn, Lövholmen och Ekbacken fanns tidigare ett mosaikartigt landskap av mindre åkrar och skogspartier. På 1950-talet skapades en ordnad parkmiljö med glest placerade mindre husvolymer som möjliggjorde att stora solitära träd kunde integreras i parken och skötas på optimalt sätt. Parkmarken fungerar som

ett gemensamt golv för småhusen. Även de slingrande vägarna faller in i parknaturens karaktär då kantsten och kantstråk oftast saknas. Skogs- och hällmarken i det som i dag är Skogsbyn har givits en parklikande karaktär med öppna ytor. Äldre lövträd saknas i huvudsak. Istället dominerar äldre tall och yngre parkträd.

Kulturhistoriskt värde

Kulturhistoriska utgångspunkter

Kulturhistoriska värden identifieras utifrån två perspektiv: en bebyggd miljö som källa till kunskap, respektive en bebyggd miljö som källa till upplevelse. En miljö som källa till kunskap representerar ett historiskt perspektiv, där kulturhistoriskt värde definieras utifrån miljöns funktion som historiskt dokument (dokumentvärde). En miljö som källa till upplevelse representerar ett arkitektoniskt/estetiskt perspektiv där värde definieras utifrån miljöns funktion som estetiskt/rumsligt objekt (upplevelsevärde). Grundläggande för båda dessa perspektiv är att miljöer anses förmedla en innebörd som går utöver den materia som de består av. Syftet med bevarande är att bibehålla dessa innebörder.

Dokumentvärde är kopplat till den bebyggda miljöns funktion som historiskt dokument och utgår från ett perspektiv där miljön betraktas som källa till kunskap. De ses som en materialisering av rådande ekonomiska, institutionella, kulturella och sociala villkor/förutsättningar och anses därmed kunna förmedla information om det förflutna. Upplevelsevärden är kopplade till den bebyggda miljöns funktion som estetiskt/rumsligt objekt och utgår från ett perspektiv där miljön är resultat av en arkitektonisk/konstnärlig vilja. Även den successiva utveckling bebyggelse och landområden genomgår över tid kan ha en informationsbärande och estetisk/rumslig funktion, eftersom förändringar genomförs för att svara mot förändrade omvärldsvillkor och arkitektoniska preferenser.

Vilka miljöer och enskilda byggnader som anses särskilt kulturhistoriskt värdefulla beror på vilken kunskap och upplevelse de anses kunna förmedla, samt på hur välbevarade och tydliga de framstår.

36 Nyréns Arkitektkontor

Dokumentvärden

Samhällshistoriskt värde

De stora dragen i det äldre kulturlandskapet i Stora Sköndal är fortfarande avläsbara. Hit hör nivåskillnader, storvuxna löv- och barrträd och öppna respektive skogsbevuxna partier. Till detta äldre kulturlandskap hör även mangårdsbyggnaden, men sin välbevarade exteriör och terrassering ner mot Drevviken. Stora Sköndal har ett samhällshistoriskt värde som rest av en agrar högreståndsmiljö från i huvudsak 1600- och 1700- och 1800-talet men med ännu äldre anor. Gården ingår i ett band av gamla gårdar utmed Drevvikens norra strand: Stora Sköndal, Skönstaviks gård, Sköndalsbro gård och Hökarängens gård.

Svenska Diakonsällskapet uppkom på 1800-talet som ett resultat av ett armod hos en stor del av befolkningen. Inspiration till diakonatet kom från Tyskland och England men även från Norge. Diakon- och vårdverksamheten, och de fysiska uttryck den har tagit i Stora Sköndal, har även den samhällshistoriska värden. Den berättar delvis om att Svenska kyrkan, till vilken sällskapet var nära knutet, hade stor betydelse inom landets fattigvård så sent som vid förra sekelskiftet, men även om en tid av frikyrklighet där diakonier, diakonat och religiösa församlingar kunde finna framkomliga vägar för sin verksamhet även utanför kyrkans organisation. Svenska diakonsällskapet, nuvarande Stiftelsen Stora Sköndal, har i stora delar omskapat miljön vid Drevvikens norra strand. Organisationens identitet är på samma gång väl förankrad i den äldre säterimiljön, med den gamla mangårdsbyggnaden i fokus.

Socialhistorisk värde

Vårdmiljön i Stora Sköndal har ett högt socialhistoriskt värde. I detta värde ingår institutionsbebyggelsen från 1910- och 20-talet såväl som den från 1950- och 60-talen, liksom de sammanhållna småhusmiljöerna i Kyrkbyn, Lövholmen och Skogsbyn. Denna vårdmiljö förmedlar direkt kunskap om 1900-talets epileptikervård och om äldrevårdens utveckling under samma tid. Den höga graden av autenticitet i villabebyggelsen har ett stort pedagogiskt värde som förstärker det socialhistoriska värdet. Det socialhistoriska värdet inbegriper även kyrkan¹ och Andreaskapellet. Det senare uppfördes särskilt för de epileptikersjuka.

Arkitekturhistoriskt värde

Kulturmiljön i Stora Sköndal uppvisar arkitektur från skilda tider. Särskilt mangårdsbyggnaden¹⁶⁰ i välbevarad karolinsk stil och 1940- och 50-talens institutionsbebyggelse och villor, de senare såsom en sammanhållen bebyggelsemiljö, har arkitekturhistoriska värden. Det tidstypiska i 1900-talsbebyggelsen, i den övergripande anpassningen till det befintliga kulturlandskapet såväl som i byggnadernas delar och detaljer, ger en direkt bild av arkitektoniska preferenser, tendenser och uttryck under denna tid. Bärande för det arkitekturhistoriska värdet är den höga graden av autenticitet – villorna i Kyrkbyn, Lövholmen och Skogsbyn, men även delar av den större institutionsbebyggelsen, är mycket välbevarad.

Det arkitekturhistoriska värdet i Stora Sköndal omfattar även Stora Sköndals kyrka. Ännu mer är denna ett uttryck för Hakon Ahlbergs egna asketiska arkitektur

1 Mangårdsbyggnaden med nedanförliggande terrasser utgör ett viktigt blickfång med historisk tyngd vid vistelse i strandzonen.

Bilder på motsatt sida:

1 Mangårdsbyggnaden och med Drevviken i bakgrunden på ett fotografi från början av förra seklet. Kulturlandskapets skönhet i Stora Sköndal har uppskattats av boende och besökare under hela 1900-talet.

2 Kyrkbyns villabebyggelse från 1950-talet ligger på gammal åker- och ängsmark.

3 De tidstypiska detaljerna i 1950-talets institutionsbebyggelse är viktiga för möjligheten att uppfatta tillkomsttiden. Bilden visar indragen terrass och balkong på Pilbacken.

med historiska stilreferenser som han ritade långt in på 1940-talet.

Även Skogsbyn har ett arkitekturhistoriskt värde. Detta värde finns i den raffinerade planstrukturen, i den modernistiska parkmiljön och i den centrala anläggningens, radhusens och villornas byggnadsarkitektur.

Parkarkitekturhistoriskt värde

Parkmarken som genomlöper stora delar av Stora Sköndals bebyggelse har ett parkarkitekturhistoriskt värde. Framförallt är det landskapsparken i strandzonen, parkmarken runt institutionsbebyggelsen från 1900-talets mitt, samt i Kyrkbyn, Lövholmen och Skogsbyn som har detta värde. Parkmarken har en modernistisk karaktär. Kulturlandskapet med dess naturtyper och kontraster har förädlats och förstärkts genom inplantering och tillskapande av stora öppna gräsytor. De hårdgjorda ytorna är förhållandevis få och parkeringsplatser består ibland av gräs armerad med betong. Denna typ av park är representativ för Stockholm och är ett uttryck för den tidens socialt och demokratiskt präglade stadsplanering och parkgestaltning.

Markhistoriskt värde

Det gamla kulturlandskapet i Stora Sköndal har ett markhistoriskt värde som hörande till de många herrgårdsmiljöerna i Stockholms närhet. Landskapet bär tydliga spår efter flera seklers markanvändning som visar på hur innerstadens omgivning såg ut före 1900-talets kraftiga bebyggelseexpansion. Värdet omfattar bland annat nivåskillnader i landskapet, gamla gränser mellan åker, ängsmark och skogsmark och storvuxna tallar och lövträd.

1

2

3

Upplevelsevärden

Arkitektoniska värden

Bebyggelsemiljön med småhus i Stora Sköndals centrala delar, d.v.s. i Kyrkbyn och Lövholmen, har ett arkitektoniskt värde som bärs av de ingående delarna arkitektur, ålderdomliga träd och naturlig topografi. Arkitekturen inbegriper den enhetliga markgestaltningen som har getts en enkel, funktionalistisk karaktär med gräsmattor och små vägar. Ett arkitektoniskt värde finns också i bebyggelsemiljön i ett något vidare perspektiv. Småhusen och institutionsbebyggelsen från 1940- och 50-talen har flera gemensamma drag, såsom fasad- och takmaterial, taktyper och indragna balkonger i hörn, vilka visuellt binder samman bebyggelsen. Senare bebyggelse tillägg från 1970-, 90- och 2000-talet har inordnats med respekt för dessa stildrag. Samtidigt uppvisar bebyggelsen individualitet i detaljerna, exempelvis i ytterdörrar och balkongfronter.

Även Skogsbyn har arkitektoniska värden som en helhetsmiljö inom Stora Sköndal, ett resultat av arkitekten Gösta Åbergh och trädgårdsarkitekten Ulla Bodorffs gestaltungsinsats på 1960-talet. Grupperingen av byggnadsvolymer och hantering av fasadtegel i gästhem-, sjukhem- och serviceanläggningen är exempel på arkitektoniska värden som går att uppleva i Skogsbyn. Den genomgående parkgestaltningen, den inbördes varierade byggnadsplaceringen och den enhetliga byggnadsarkitekturen i villaområdet är ytterligare sådana exempel.

Miljöskapande värden

Det miljöskapande värdet i Stora Sköndal ligger nära det arkitektoniska värdet, men bärs i ännu högre grad av den starka relationen i området mellan byggnader å ena sidan och park- och naturmark å andra sidan. Den naturliga topografin med dess variation och det gamla kulturlandskapet med ålderdomliga löv- och barrträd, bildar grund för det miljöskapande värdet. Stora Sköndals landskap har ett skönhetsvärde som uppskattats av besökare under lång tid, vilket t.ex. äldre fotografier vittnar om. 1910- såväl som 1940- och 50-talens institutionsbyggnader ligger generellt högt placerade i landskapet och förstärker på så sätt topografins grundläggande egenskaper. Dramatiken i landskapet nyttjas också som sceneri för Stora Sköndals kyrka¹ som är placerad på ett berg, högt över Drevviken.

Även enskilda byggnader har miljöskapande värden, dels som solitärer, dels som ingående delar i en helhet. Säteriets mangårdsbyggnad¹⁶⁰ från 1600-talet är ett exempel på det första. Byggnaden har en direkt verkan på upplevelsen av kulturmiljön i Stora Sköndal genom sin arkitektur, ålderdomlighet och synliga placering i landskapet. 1950-talets villor är exempel på det senare. Var och en av dessa villor utgör miljöskapare som tillsammans bär ett miljövärde.

Vyer och blickfång har betydelse för de miljöskapande värdena i Stora Sköndal. Vyn från mangårdsbyggnadens entrésida, liksom från terrasserna, ut över stranden och Drevviken är sådana viktiga vyer, medan mangårdsbyggnaden utgör ett viktigt blickfång vid vistelse nere i strandzonen. Spannet mellan monumentalitet och

intimitet i kultur- och naturmiljön har också betydelse för det miljöskapande värdet. Dramatiken i topografin med möjlighet att ta del av långa och vida vyer ger det förre medan mer begränsade rumsligheter med småskalig bebyggelse ger det senare.

Kontinuitetsvärde

Svenska Diakonsällskapet, senare Stiftelsen Stora Sköndal, har ägt och utvecklat Stora Sköndal i 111 år vilket ger ett självklart kontinuitetsvärde. Det är i sig ett kulturvärde att Stiftelsen Stora Sköndal fortsatt äger och bedriver skol- och vårdverksamhet på platsen.

Den gamla mangårdsbyggnaden har ett stort kontinuitetsvärde, dels för kulturmiljön Stora Sköndal, dels för den större stadsdelen Sköndal till vilken gården har givit sitt namn. Byggnaden förankrar Stora Sköndal och stadsdelen Sköndal i 16-, 17- och 1800-talen. Den har också varit en förmedlare av beständighet under 19- och 2000-talen, i en tid då omfattande förändringar har skett i den fysiska miljön inom gårdens forna ägor.

Unicitetsvärde

Äldrevårdsanläggningen Skogsbyn, med en gästhem-, sjukhem- och serviceanläggning^{110, 204} och ett utbrett område med 93 små typhus på gemensam parkmark, är till sin särskilda karaktär och storlek/utbredning sannolikt ensam i landet. Influensen till Skogsbyn med dess karakteristiska uppbyggnad – d.v.s. kombinationen av gemensamhets- och vårdanläggning, radhus och småhus – inhämtades utomlands genom Thosten Levenstams studiebesök i USA.

Analys av känslighet och tålighet

Analysmetod

Analysen av Stora Sköndals känslighet och tålighet utgår från och grundas i dess kulturhistoriska värde. Ett övergripande syfte med analysen är dels att redovisa bebyggelsemiljöns kulturhistoriska värde, dels att bedöma områdets känslighet och tålighet avseende ändringar och tillägg. Här ställs värden mot varandra och prioriteringar görs. Ut faller bedömningar om var och i vilken omfattning åtgärder kan vidtas utan att stora kulturhistoriska värden påverkas negativt.

Analysen av det kulturhistoriska värdet och bedömningen av känslighet och tålighet är alltså intimt sammankopplade. Men vid en jämförelse mellan kulturhistoriskt värde och känslighet/tålighet kan utfallet skilja sig. Det beror på att byggnader och parkmark här inte bedöms som enskilda objekt utan som ingående delar i en sammantagen kulturmiljö, en aspekt som kan förbises vid bedömning av det kulturhistoriska värdet hos en enskildhet.

Bedömningen av känslighet och tålighet sker i tre nivåer:

- hög känslighet för ändring (röd)
- känsligt för ändring (lila)
- tålig för ändring (ljusbrun)

Analysen av känslighet och tålighet har gjorts sammantaget på byggnadsexteriörer och park- och naturmark. Byggnadsinteriörer omfattas inte. Resultat presenteras dels på en övergripande karta på motsatt sida, dels i en efterföljande beskrivning som följer en indelning av Stora Sköndal i fem delområden.

Områdesindelning

Indelning av Stora Sköndal har gjorts i fem delområden för att göra analysen av känslighet och tålighet mer hanterbar. Indelningen har inget mer syfte än detta: att underlätta en beskrivning av den komplexa kulturmiljö som hela området utgör. I viss mån följer delområdesgränserna uppdelningen i hög känslighet/känsligt/tålighet, i andra fall följer gränserna den grova uppdelningen av Stora Sköndal i bebyggelseområdena Kyrkbyn, Lövholmen/Ekbacken och Skogsbyn. Delområdesgränserna går i viss mån på tvärs med befintliga sammanhållna karaktärer, exempelvis sambandet mellan Kyrkbyn i söder och Lövholmen/Ekbacken i norr och mellan den öppna strandzonen vid Drevviken i väster och dess fortsättning österut mot Talludden och Johannesberget.

Stora Sköndals känslighet och tålighet för ändringar

Visa delar inom Stora Sköndal har bedömts vara *tåliga för ändringar*. Här kan mer fritt hållna ändringar och tillägg i bebyggelsen provas.

Andra områden har bedömts vara *känsliga för ändringar*. Denna tillskrivna känslighet signalerar att mer eller mindre omfattande förändringar kan göras men utifrån vissa givna förutsättningar d.v.s. utföras med varsamhet. Inom de känsliga partierna finns kulturhistoriska kvaliteter att beakta för att vid utveckling kunna uppnå en god helhetsverkan. De givna förutsättningarna varierar inom de känsliga partierna, exempelvis mellan delområde 2 och 5, vilket avspeglas i analysen av dessa delområden.

Hög känslighet för ändringar innebär inte ett fryst tillstånd. Även dessa områden kan utvecklas, exempelvis parkmarken i den öppna strandzonen vid Drevviken och dess samband österut. Utveckling av partier med hög känslighet bör dock göras utan att värdebärande karaktärer och strukturer påverkas negativt. Genom utveckling kan dessa istället förstärkas och levandegöras.

Delområde 1

- Säteriet Stora Sköndals mangårdsbyggnad med framförliggande öppna ytor och Lövudden
- Kärnan i 1950-talets institutionsområde med Kyrkbyn
- Stora Sköndals kyrka

Delområde 2

- Lövholmen och Ekbacken
- Den sentida stadsgatan utmed Nils Lövgrens väg

Delområde 3

- Det äldsta bevarade institutionsmiljön i Stora Sköndal med tillägg från 1950- och 2000-talen
- Personalbostaden Tillberga

Delområde 4

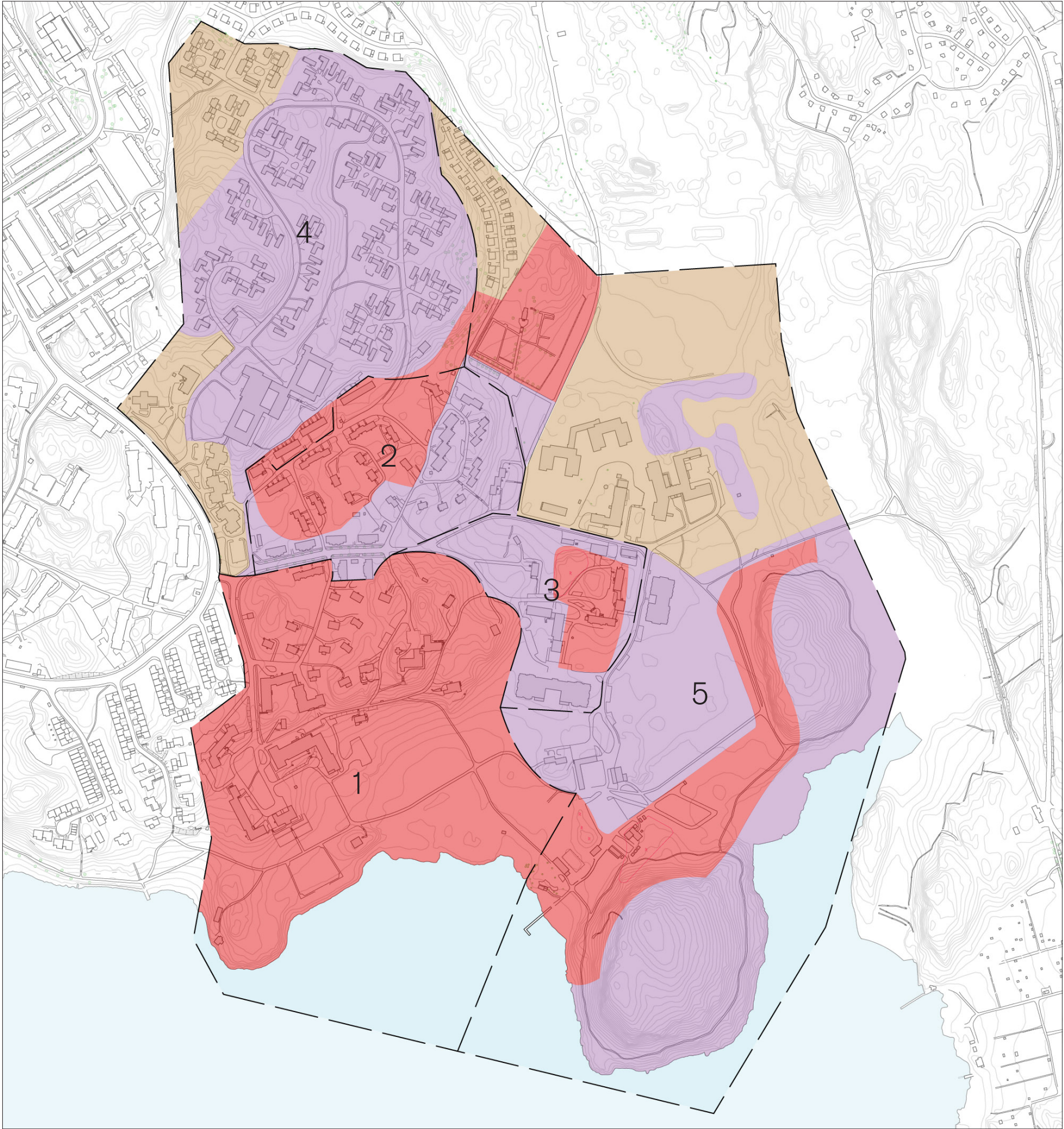
- Skogsbyn
- Äldreboendet Kollekten

Delområde 5

- Friluftsbadet
- Stora Sköndals forna åkrar och ängar med blandad institutionsbebyggelse
- Begravningsplatsen med kapellet

Denna karta är en översiktlig sammanställning. För komplett bedömning hänvisas till beskrivande text för de olika delområdena på följande sidorna. Tillsammans utgör de ett arbetsverktyg i den fortsatta planeringen av området.

- Hög känslighet för ändringar
- Känsligt för ändringar
- Tåligt för ändringar

Delområde 1

- Säteriet Stora Sköndals mangårdsbyggnad med framförliggande öppna ytor och Lövudden
- Kärnan i 1950-talets institutionsområde med Kyrkbyn
- Stora Sköndals kyrka

Känslighet/tålighet:

Hög känslighet
(se karta på sid. 39)

Delområdets känslighet respektive tålighet för ändringar

Hela delområdet har en hög känslighet för ändringar såsom nybyggnationer, ingrepp i topografin, hårdgjorda ytor och ovarsamhet eller rivning av befintlig bebyggelse.

Området utgör själva kärnan i det historiska säteriet Stora Sköndal. Mangårdsbyggnadens¹⁶⁰ 1600-talsarkitektur, terrasserna, placeringen högt i landskapet och de öppna gräsyterna utmed Drevviken är viktiga egenskaper i kulturmiljön. Byggnaden och terrasserna utgör ett blickfång vid vistelse nere i strandzonen och ger en historisk tyngd åt miljön. Mangårdsbyggnadens framträdande roll i vyer från strandzon och vatten bör därför bevaras opåverkad vid eventuella ändringar i den fysiska miljön inom delområdet. Vise versa så har vyerna från terrasserna och huvudbyggnadens närmiljö, ut över Drevviken, betydelse för kulturmiljön.

Den lilla kuperade udden Lövudden utgör ett viktigt inslag i kulturmiljön närmast Drevviken. Topografin och den välbevarade ängsmarken mellan lövträd och tallar har ett högt miljöskapande värde och vittnar om den gamla markanvändningen. Udden bör därför inte bebyggas.

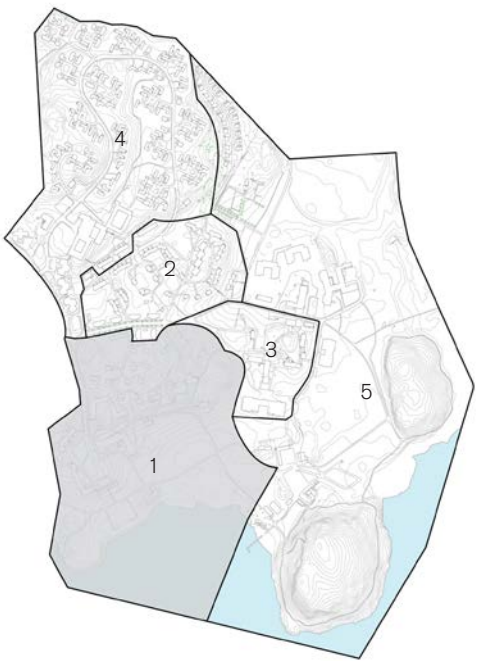
Delområdet rymmer även kärnan i 1940-, 50-, och 60-talens institutionsmiljö. Stora Sköndals gårdsplan omskapades vid denna tid, då inte mindre än fyra institutionsbyggnader uppfördes runt planen eller i dess direkta närhet. Gårdsplanen och dess bebyggelse har en hög känslighet för ändringar som en följd av de höga samhälls- och socialhistoriska värdena i Stora Sköndal. Miljön här ger en direkt bild av omvandlingen av den

gamla gården till en modern skol- och vårdmiljö vid mitten av förra seklet. Såväl byggnadernas volymuppyggnader som ursprungliga detaljer och typer av material är viktiga för möjligheten att läsa och förstå miljöns och byggnadernas tillkomst.

Villamiljön i Kyrkbyn har en hög känslighet för ändringar, dels till följd av dess socialhistoriska, arkitekturhistoriska och arkitektoniska värde, dels till följd av den varsamhet som krävs för ett bevarande av den enhetliga och småskaliga miljöns förhållandevis få men genomgående uttryck. Till dessa uttryck hör den ringa byggnadsskalan, takformer, ursprungliga tak- och fasadmateri- al, de individuellt utformade entrédörrarna, de gemensamma öppna gräsyterna och de storvuxna lövträden. Det ändå begränsade antalet villor gör att den enskilda villan har stor betydelse för den sammantagna miljön.

Stora Sköndals kyrka¹ är ett uttryck för Svenska Diakonsällskapets kristna grundval och är en viktig beståndsdel i Stora Sköndals 1900-talshistoria. Den dramatiska topografin, kontrasten i naturtyper, kyrkans och klockstapelns arkitektur, liksom vyerna ut över den öppna strandzonen och vattnet, är av väsentlighet för upplevelsevärdet i Stora Sköndal. Det skogsbevuxna berget bildar som helhet ett fundament till kyrkan. Hela berget inklusive kyrkan har därför en hög känslighet för ändringar.

Åkerholmar och en trädridå utgör en rumslig avgränsning i öster för den öppna strandzonen. Det finns dock en vidare koppling och ett sammanhängande brett stråk bort mot Talludden och Johannesberget som fortfarande avläsbart i landskapet. Detta förhållande återkommer i analysen av känslighet och tålighet för delområde 5.

Värdebärande karaktärsdrag och genomgående värdebärande strukturer

- De fyra dominerande marknivåerna som trappar av mot söder, med bebyggelsen i huvudsak placerad på de övre nivåerna.
- Vyerna från de övre nivåerna i landskapet ut över strandzonen och Drevviken
- Kontrasterna i kulturlandskapet som berättar om den tidigare markanvändningen: öppen f.d. åker i låga partier, f.d. ängsmark med lövträd i ojämna partier och slänter och tallbevuxna höjder. Öppenheten i strandzonen, delvis uppbruten med kuperade, glest trädbevuxna ”öar”.
- Den modernistiska arkitekturen runt gårdsplanen framför mangårdsbygganden¹⁶⁰ och i Kyrkbyn med bl. a. förskjutna byggnadsvolymer, putsade fasader, en- eller tvåluftsfönster, skulpturala smidesräcken, rusticerade naturstensomfattningar, entrédörrar i ädelträ, nätta skärmtak och bearbetade takformer täckta med enkupigt lertegel eller skivplåt.
- Småskaligheten i bebyggelsen och den intima karaktären i Kyrkbyns villaområde.
- Mötet mellan byggnaderna och det gamla kulturlandskapet där byggnaderna utgör den ena ”byggstenen” och parkmarken den andra. Det gamla kulturlandskapet som ”bas” i vilken bebyggelsen har inplacerats.
- Den äldsta bebyggelsen, mangårdsbygganden med terrasser och Trädgårdsmästarbostaden¹⁶⁴, som ger historisk tyngd åt området.

Bilder på motsatt sida:

1 Strandparken sedd från mangårdsbyggnadens entrésida.

2 Mangårdsbyggnaden med terrasser.

3 Den öppna gräsytan mellan terrasserna och vattnet.

4 På delar av Lövudden växer glest stående lövträd vilket tyder på att marken har använts för ängsbruk.

5 Torkladan på Lövudden.

6 Äldreboendet Solgården sedd från strandparken.

7 Stora Sköndals kyrka ligger på en höjd ovanför den öppna strandzonen.

8 En gångväg mellan församlingshemmet och en grov ek. I bakgrunden syns Drevviken.

9 Den stora rektangulära rumsbildningen norr om mangårdsbyggnaden. På gräsytan växer en stor ek. I bakgrunden syns Botvidsgården.

10 Stefansgården ligger direkt norr om Botvidsgården.

11 Vårdhemmet Pilbacken syns till vänster och till höger syns den f.d. Trädgårdsmästarbostaden.

12 Villan Solbacken strax norr om kyrkan.

13 Nybacken uppfördes några år sedan och är en tillbyggnad till Pilbacken.

14 En av villorna i Kyrkbyn.

15 Två av Kyrkbyns villor. I bakgrunden anas kyrkans västra gavelfasad.

16 Det lilla garaget från 1920-talet som ligger invid Herbert Widmans väg, tidigare Sköndalsvägen.

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

12

13

14

15

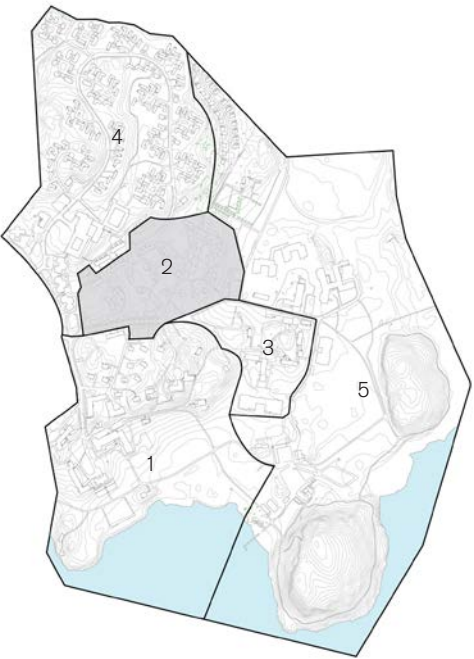
16

Delområde 2

- Lövholmen och Ekbacken
- Den sentida stadsgatan utmed Nils Lövgrens väg

Känslighet/tålighet:

  Känsligt-hög känslighet
(se karta på sid. 39)

Delområdets känslighet respektive tålighet för ändringar

Lövholmen utgör en självständig fortsättning på kultur-
miljön i Kyrkbyn. Här återfinns i stort samma, till anta-
let förhållandevis få men genomgående, värdebärande
uttryck. De arkitektritade småhusen från 1950-talet, med
omgivande gemensam parkmark, har därför också en
hög känslighet för ändringar.

Samma höga känslighet har Johan Nordströms väg,
framdragen i gränsen mellan den forna åkermarken
i söder och den forna ängsmarken i slänten upp mot
Skogsbyn i norr. Detta skifte i kulturlandskapet bidrar
i sig med upplevelsevärden och är ett tydligt spår efter
den tidigare markanvändningen. Slänten med storruxna
lövträd fortsätter i öster, förbi den tidigare disponentvil-
lan¹¹¹ från 1940-talet och fram till begravningsplatsen.
Utmed Johan Nordströms väg finns exempel på 1950-ta-
lets arkitektritade par- och radhus, välbevarade element-
hus från samma årtionde och 1960-talets arkitektritade
radhus. Förändringar inom denna miljö bör ske med stor
försiktighet. Ett bevarande av värdebärande delar och
detaljer såsom äldre lövträd, putstyper och entrédör-
rar, har betydelse för den fortsatta möjligheten att läsa
kulturhistorien på platsen.

Övriga delar av miljön inom delområde 2 har en
känslighet för ändringar. Den stadslika bebyggelsen ut-
med Nils Lövgrens väg, uppförd några år in på 2000-ta-
let, har i sig inget större kulturhistoriskt värde. Den
angränsar dock direkt till miljöer med hög känslighet
både i norr och i söder. Förändringar utmed vägen kan
ha en indirekt påverkan på angränsande miljöer. Detta
särskilt som flerbostadshusen har anpassats till den

befintliga miljön avseende den begränsade byggnads-
skalan, planstrukturen med gröna släpp mellan husen,
de utsparade ekarna och det direkta mötet mellan hus
och parkmark.

De östra delarna av Lövholmen och Ekbacken har
en känslighet för ändringar. Denna känslighet avser
framförallt det bevarade äldre kulturlandskapet och
hur småskalig bebyggelse har inplacerats i detta, utan
ingrepp i topografin eller större ingrepp i trädbeståndet.
Radhusen här är av typen elementhus från Mockfjärds
som i något fall är i långt gånget förfall. Mer välbeva-
rade exempel på denna hustyp finns, som ovan nämnds,
vid Johan Nordströms väg.

Värdebärande karaktärsdrag och genom- gående värdebärande strukturer

- Trappningen i de tre dominerande marknivåerna ner
mot de forna åkrarna i öster.
- Kontrasterna i kulturlandskapet som berättar om
den tidigare markanvändningen: öppen f.d. åker i
låga partier, f.d. ängsmark med lövträd i ojämna
partier och slänter och tallbevuxna höjder.
- De två huvudstråken Nils Lövgrens väg och John
Nordströms väg, med stadga i de längsgående bygg-
nadsvolumerna, som följer vägarna utan att blockera
de tvärgående parkvägarna.
- Mötet mellan byggnaderna och det gamla kultur-
landskapet där byggnaderna utgör den ena ”bygg-
stenen” och parkmarken den andra. Det gamla
kulturlandskapet som ”bas” i vilken bebyggelsen
har inplacerats.
- ”Silningen” genom området via många små, allmänt
tillgängliga, parkvägar som genomlöper bebyggel-
sen.
- Småskaligheten i bebyggelsen och den intima ka-
raktären i Lövholmen och Ekbacken.
- Den modernistiska arkitekturen i Lövholmen med
bl. a. förskjutna byggnadsvolymer, putsade eller
plåtklädda fasader, en- eller tvåluftsfönster, skulp-
turala smidesräcken, rusticerade naturstensomfatt-
ningar, entrédörrar i ädelträ, nätta skärmtak och
bearbetade takformer täckta med enkupigt lertegel.
Arkitekturen är tydligt formad av svensk s.k. nyrea-
lism.

Bilder på motsatt sida:

1 En villa i Lövholmen.

2-4 Trävillorna i Ekbacken.

5-7 Radhus i Lövholmen (elementhus). Fasaderna är klädda med
trapetskorrugerad plåt.

8 Den största av radhuslängorna i Lövholmen är obebodd och
underhållet är eftersatt.

9-10 Putsat radhus (elementhus) i Lövholmen, på gränsen till Skogsbyn.

11-12 Radhus i Lövholmen.

13 Mötet mellan småhusen i Lövholmen och flerbostadshusen vid Nils
Lövgrens väg.

14-16 Flerbostadshusen vid Nils Lövgrens väg.

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

12

13

14

15

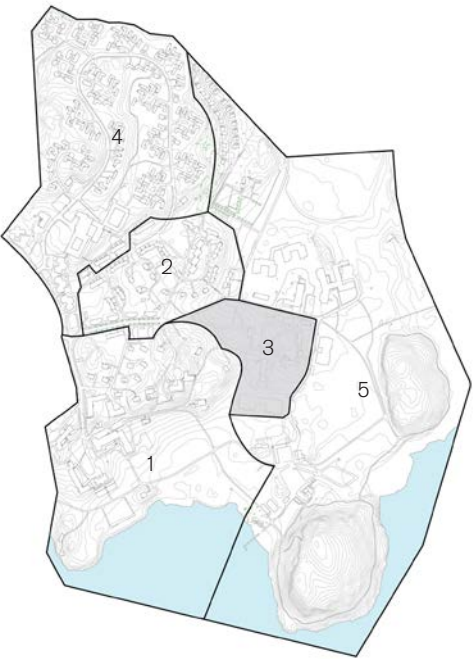
16

Delområde 3

- Den äldsta bevarade institutionsmiljön i Stora Sköndal med tillägg från 1950- och 2000-talen
- Personalbostaden Tillberga

Känslighet/tålighet:

 Känsligt-hög känslighet
(se karta på sid. 39)

Delområdets känslighet respektive tålighet för ändringar

Inom delområdet finns den äldsta bevarade institutionsmiljön i Stora Sköndal, med byggnaderna Berga¹⁴⁷, Mellangården¹⁴⁸ och Normansgården¹⁴⁹ i centrum. Byggnaderna ligger på en höjd i landskapet med lägre belägna forna åkrar i norr, öster och söder. På höjden har bedrivits ängsbruk, vilket är avläsbart i det gamla kulturlandskapet på platsen. Här finns storvuxna ekar och tallar, berg i dagen och ett gravfält med fem runda stensättningar. Miljön vid den gamla institutionsbebyggelsen har en hög känslighet för ändringar. Ovarsamma ändringar såsom rivningar, förvanskning av arkitektur eller bebyggande av platsen skulle påverka de samhälls- och socialhistoriska värdena i Stora Sköndal påtagligt negativt. Sådana ändringar skulle också påverka upplevelsevärdet som finns i bebyggelsens placering högt i landskapet och i ålderdomligheten i kultur- och naturmiljön på palatsen.

Historiskt har det funnits en vid vy från det gamla alkoholist- och epileptikerhemmet Berga ut över åkrama och Drevviken i söder. Ett rumsligt och visuellt samband har även funnits mellan byggnaden och trädgårdsodlingarna nedanför. Detta samband har otydliggjorts i och med uppförandet av Solgården²²⁷ för några år sedan.

Solgårdens placering och skala, liksom gestaltningen av utemiljön i dess direkta närhet, bryter flera grundläggande egenskaper i kulturmiljön. Likväl ingår byggnaden i en känslig miljö och gränsar till miljöer med hög känslighet: den öppna strandzonen vid Drevviken, den äldsta institutionsmiljön vid Berga och Stora Sköndals kyrka¹.

Tillberga¹⁵⁰ ligger på gammal ängsmark med miljöskapande värden. Byggnaden hör till de äldsta personalbostäderna i Stora Sköndal och har en välbevarad exteriör. Personalbostaden och närmiljön runt denna är känslig för ändringar. Området går att bebygga, exempelvis utmed Efraim Dahlins väg, men en sådan exploatering bör utföras med stor varsamhet.

Bokbacken¹⁵² vid Efraim Dahlins väg har kulturhistoriska värden som del av terapiverksamheten i Stora Sköndal. Byggnaden med närmiljö gränsar till miljön med hög känslighet vid Berga-Mellangården-Normansgården och har därför en känslighet för ändringar.

Värdebärande karaktärsdrag och genomgående värdebärande strukturer

- Topografin med närområdet runt Berga-Mellangården-Normansgården¹⁴⁷⁻¹⁴⁹ som en högre belägen ö i landskapet, delvis utspringande från den högre terrängen i väster.
- Kontrasterna i kulturlandskapet som berättar om den tidigare markanvändningen: öppen f.d. åker i låga partier, f.d. ängsmark med lövträd i ojämna partier och slänter och tallbevuxna höjder.
- Rumsligheten som bildas av Berga i söder, Mellangården och Normansgården i öster och Bokgården¹⁵² i norr.
- Ålderdomligheten i natur- och kulturlandskapet norr och nordost om Berga med ojämn terräng med berg i dagen, fornlämningar och storvuxna träd.
- Panelarkitekturen (Mellangården, Normansgården och Tillberga¹⁵⁰) med bl. a. stående locklistpanel i ljusa kulörer, tvåluftsfönster i trä, fönsterluckor och lätt klassicerande detaljer.
- Ekgårdens¹⁴⁶ och Bokgårdens¹⁵² modernistiska arkitektur. Den förra tydligt präglad av svensk s.k. nyrealism.

Bilder på motsatt sida:

1 Berga syns till höger i bild. Till vänster syns Mellangården som förbinder Berga mer Normansgården (utanför bild).

2 Berga sett från söder. Framför fasaden står tre stora ekar.

3 Bergas södra fasad.

4 Mellangårdens östra fasad.

5-6 Ekgården och restera av trädgårdsodlingarna (fruktträd).

7 Solgården uppfördes för några år sedan strax söder om Berga.

8 Från parkrummet framför Berga går det fortfarande att ana det forna jordbrukslandskapet i öster.

9-11 Tillberga ligger på en tomt som tidigare troligen brukades som äng. Framför byggnaden står en stor solitär ek.

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

Delområde 4

- Skogsbyn
- Äldreboendet Kollekten

Känslighet/tålighet:

Tåligt-känsligt-hög känslighet (se karta på sid. 39)

Delområdets känslighet respektive tålighet för ändringar

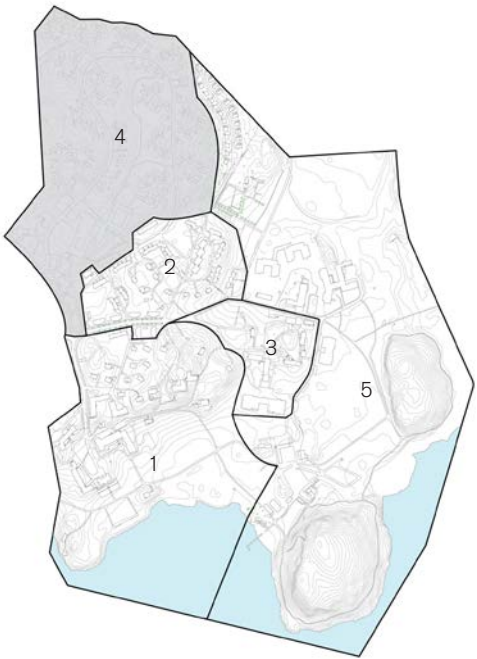
Skogsbyn ligger på en övre nivå i landskapet, perifert i förhållande till Stor Sköndals kärnmiljö. 1990-talets tillägg med villor har påverkat den raffinerade planstrukturen i Skogsbyn negativt. Villorna löper inte längre i en tydlig slinga över Thorsten Levenstams väg. Skogsbyns kulturhistoriska värde som del av socialhistorien i Stora Sköndal, samt byggnadernas och parkmarkens arkitekturhistoriska värden och enhetliga karaktär, gör dock att området är känsligt för ändringar. Till sådana ändringar hör förvanskningar av befintliga byggnaders arkitektur eller rivning av partiella ursprungliga delar och införande av ny bebyggelse med avvikande skala och struktur. Även berg i dagen, slänter och storgrova tallar är känsliga för ändringar, som hörande till upplevelsevärde i området.

Skogsbyns två radhus^{101, 105} har en hög känslighet för ändringar, såsom förvanskning eller rivning, då dessa ingår i miljön vid Johan Nordströms väg (se delområde 2).

De till kulturmiljön inte särskilt väl anpassade äldre bostäderna från 1990-talet i kv. Kollekten och de tre grupperna med villor från samma årtionde i Skogsbyn tillskrivs här inga särskilda värden och är tåliga för ändringar.

Värdebärande karaktärsdrag och genomgående värdebärande strukturer

- Planmönstret från 1960-talet i Skogsbyn med vägslingan Thorsten Levenstams väg, den ”ringlande” villabebyggelsen (dock otydliggjord i.o.m. 1990-talets komplettering med villor) och den konsekventa orienteringen av områdets byggnadsvolymer.
- Kontrasten mellan områdets två bebyggelseskalar: den centrala anläggningen^{101, 204} större skala å ena sidan och det småskaliga villaområdet å andra.
- Hus i park. Parkmarken som gemensam ”matta” för villabebyggelsen.
- Den enhetliga arkitekturen avseende både parkmark och bebyggelse. Kontrasten i den centrala anläggningens röda tegel och villornas kalksandsten. Den subtila klosterreferensen i den centrala anläggningens arkitektur. Enkelheten i villabebyggelsens arkitektoniska uttryck. Sadeltaken täckta med enkupigt lertegel.

Bilder på motsatt sida:

1-2 Skogsbyns två radhus.

3 Den centrala anläggningen i Skogsbyn sett från Lövholmen.

4 Waldemar Rudins väg på gränsen mellan Skogsbyn och Lövholmen.

5-6 Skogsbyns centrala anläggning med entré och innergård.

7-12 Villor i Skogsbyn. Till vänster i bild 9 och 11 syns villor som tillhör 1990-talets komplettering.

13 Stigen som leder från den centrala anläggningen i Skogsbyn till villaområdets yttre del.

14 Parkmöbler vid en utspärad höjd i Skogsbyn.

15 De tre grupper med villor som tillkom på 1990-talet ligger i områdets norra del.

16 Ett av de tre punkthusen i äldreboendet Kollekten vid Sköndalsvägen.

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

12

13

14

15

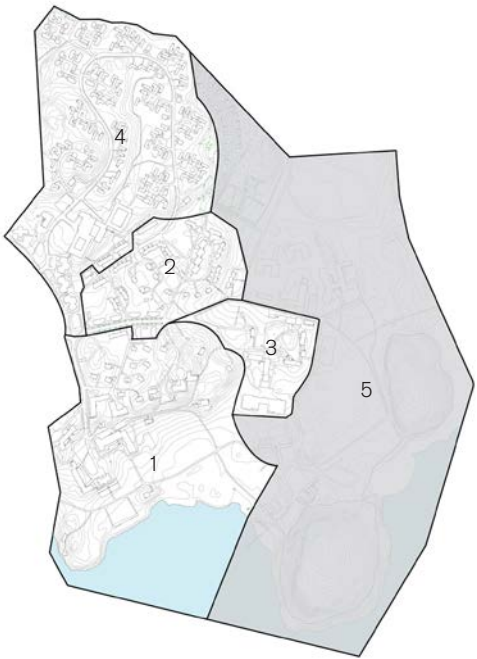
16

Delområde 5

- Friluftsbadet
- Stora Sköndals forna åkrar och ängar med blandad institutionsbebyggelse
- Begravningsplatsen med kapellet

Känslighet/tålighet:

Tåligt-känsligt-hög känslighet
(se karta på sid. 39)

Delområdets känslighet respektive tålighet för ändringar

Delområde 5 är ett stort område med olika ingående karaktärer. Landformerna Talludden och Johannesberget i öster är viktiga inslag i Stora Sköndals kontrastrika topografi och understryker det låglänta tidigare åkerlandskapet nedanför. Landformerna och beståndet med storvuxna ekar invid Johannesbergets fot har en hög känslighet för ändringar. Det har även det stråk som kopplar samman landformerna med den fortfarande öppna strandzonen (se delområde 1) vid Drevviken. Öppenheten i detta stråk har betydelse för den fortsatta möjligheten att läsa områdets tidigare markanvändning och för upplevelsen av de forna åkrarnas möte med Talludden och Johannesberget.

Övriga delar av de gamla åkrarna har en känslighet för ändringar (i söder) eller är tåliga för ändringar (i norr). De känsliga delar kan bebyggas men i en anpassad skala som respekterar de topografiska förhållandena och de närbelägna miljöerna med hög känslighet i väster (mangårdsbyggnaden, den öppna strandzonen, Stora Sköndals kyrka¹) och i norr (Berga-Mellangården-Normansgården¹⁴⁷⁻¹⁴⁹).

På de tåliga delarna i norr kan en mer fritt hållen bebyggelse prövas. Åkermarkerna fylldes ut i hög utsträckning på 1960-talet och har till delar växt igen. Kvar i norra delen finns en åkerholme, med partier av berg i dagen och bevuxen med ek och tall. Denna holme utgör en kvalitet i kulturmiljön varför den är känslig för ändringar.

Begravningsplatsen med kapell²⁰² utgör ett viktigt historiskt inslag i kulturmiljön Stora Sköndal. Tillsam-

mans med angränsande trädridåer (skogsbevuxet höjdparti i norr och slänt med ekbestånd väster) har den en hög känslighet för ändringar.

De nyuppförda villorna i kv. Sällskapslivet norr om begravningsplatsen har inga särskilda kulturhistoriska värden och är tåliga för ändringar.

Värdebärande karaktärsdrag och genomgående värdebärande strukturer

- Landformerna Talludden och Johannesbergen som står i kontrast mot den låglänta f.d. åkermarken.
- Kontrasterna i kulturlandskapet som berättar om den tidigare markanvändningen: öppen f.d. åker i låga partier, f.d. ängsmark med lövträd i ojämna partier och slänter och tallbevuxna höjder.
- Öppenheten i det f.d. åkerlandskapet, delvis uppbruten med kuperade, glest trädbevuxna ”öar” (dock en karaktär som är kraftigt påverkad av igenväxning och av 1960-talets utfyllningar).

Bilder på motsatt sida:

1 Friluftsbadet med bastubyggnaden till höger i bild.

2 Öppna gräsytor vid friluftsbadet. I bakgrunden syns en del av Talluddens västra fot.

3-12 De forna åkrarna i östra Stora Sköndal utgör en varierad miljö till följd av markutfyllningar och igenväxt. Delar av marken används för upplag (bild 1). I öster ansluter de öppnare delarna till Johannesberget (bild 8-11). Vid bergets fot finns ett stråk med gamla ekar. De norra delarna av markerna är mer öppna (bild 11-12).

13 Växthuset från 1960-talet ligger i anslutning till friluftsbadet.

14 Äldreboendena Vill Sköndal och Villa Drevviken stod färdiga 2014 i nordöstra delen av Stora Sköndal. Byggnaderna ligger intill en tidigare åkerö med många ekar.

15 Björkgården ligger intill Berga. I bakgrunden syns Johannesgården.

16 Begravningsplatsen med kapell. Murarna som omger platsen är klädda med sandsten.

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

12

13

14

15

16

Att ta tillvara och utveckla

Bevarande av kulturhistoriskt särskilt värdefull bebyggelse

Den materialiserade historien i Stora Sköndal kan grovt delas in i två skeden: säteriets agrara miljö och diakonsällskapets institutionsmiljö. Dessa skeden bär det kulturhistoriska värdet i Stora Sköndal i lika hög utsträckning. Det första skedet är inte mer värdefullt än det andra och vise versa. Ett bevarande av Stora Sköndals kulturhistoriska värden innebär ett bevarande av särskilt värdefulla uttryck från båda skeden. Vid en utveckling av Stora Sköndal bör hänsyn tas till båda dessa.

Eventuell rivning av kulturhistoriskt värdefull bebyggelse

Större delen av Skogsbyn har bedömts vara känslig för ändringar. Den centrala anläggningen^{101, 204} och vil-laområdet utgör en helhetsmiljö som bör hanteras med varsamhet för att säkra dess kulturhistoriska värde. Eventuell rivning av partiella delar inom planmönstret skulle otydliggöra den ursprungliga raffinerade strukturen. Samtidigt hör inte Skogsbyn till Stora Sköndals kärnområde, d.v.s. den har ett lägre kulturhistoriskt värde jämfört med exempelvis Kyrkbyn och närmiljön vid mangårdsbyggnaden¹⁶⁰. Därför har Skogsbyn inte tillskrivits en hög känslighet.

Vid eventuella omfattande förändringar uppkommer en “antingen eller“-situation. Antingen prioriteras ett bevarande av miljöns särskilda värde eller så väljs detta bort till förmån för andra intressen. Även om särskilda värden väljs bort så kan det finnas befintliga kvaliteter, som bevarar funktionen att binda samman kulturmiljön

Stora Sköndal, att ta tillvara och lyfta fram i den omskapade miljön.

Vid eventuell rivning av kulturhistoriskt värdefull bebyggelse bör en grundlig rivningsdokumentation upprättas. Ett sådan dokumentation bör utföras i samarbete mellan antikvarie och professionell fotograf.

Komplettering med ny bebyggelsestruktur

Ett eventuellt bebyggande av känsliga partier inom kulturmiljön Stora Sköndal bör ej resultera i att möjligheten av läsa den gamla markanvändningen ytterligare försvåras. Istället bör det strävas efter att – genom ett medvetet val av exploateringsgrad, placering, byggnadstyper- och skalor, arkitektur och en medveten gestaltning och förädling av parkmarken – förtydliga det gamla kulturlandskapet.

Med ett sådant förhållningssätt försvinner inte de värdebärande strukturerna och naturinslagen i kulturlandskapet, inte nivåskillnaderna och dramatiken och inte heller karaktären “hus-i-park“ där denna är väsentlig. Kulturlandskapets gamla användning, den materialiserade historien från Stora Sköndals två övergripande skeden, går då fortsatt att läsa och uppfatta. Resultatet blir en ny bebyggelsemiljö som är starkt förankrad i den befintliga situationen, där kulturhistoriska kvaliteter och nya tillägg tillsammans bildar en tilltalande boende- och verksamhetsmiljö med en specifik platsbunden karaktär och en god helhetsverkan.

Stora Sköndal som kulturmiljö

Det finns ett stort värde i att Stora Sköndal även efter exploatering med ny bebyggelse kan uppfattas som en sammanhållen kulturmiljö med ett särskilt uttryck. Detta uppnås dels genom de förhållningssätt som redogörs för ovan, dels genom att säkerställa en hög arkitektonisk verkshöjd i de bebyggelsestillägg som görs.

Stora Sköndals kulturmiljö är i hög utsträckning tillgänglig för allmänheten, i enlighet med dess agrara, institutionella och delvis modernistiska karaktär. De mer eller mindre gemensamma parkytorna, genomstrilningen i området och möjlighet att ta del av Stora Sköndals upplevelsevärden hör tätt ihop med det kulturhistoriska värdet. Denna tillgängliga karaktär bör bevaras vid en utveckling av området och om möjligt även appliceras på de bebyggelsestillägg som görs.

Källhänvisning

Tryckta källor

Emanuelsson, Urban (m.fl.), *Det skånska kulturlandskapet*, Naturskyddsföreningen i Skåne, Lund (2002)

Johansson, Klara, *Kulturhistorisk bedömning av parker och grönområden - en metodutveckling*, Stockholms stadsmuseum, Stockholm (2011)

Levenstam, Thorsten, *Pensionärscenter på Stora Sköndal*, Natur och kultur, Stockholm (1966)

Levenstam, Thorsten, *Till tjänst i kyrka och samhälle under 75 år, Svenska Diakonsällskapet 1898-1973, Svenska Diakonsällskapet*, Farsta (1973)

Magnus Nilsson (red.), *Stockholms unika ekmiljöer - förekomst, bevarande och utveckling*. Stockholms stad/Ekologigruppen, Stockholm (2007)

Olsson, Anna (red.), *Stora Sköndal - förändringens plats, 100 år i Stora Sköndal 1905-2005*, Stiftelsen Stora Sköndal, Sköndal (2005)

Svenska Diakonsällskapet, *Stora Sköndal*, Stockholm (1963)

Unnerbäck, Axel, *Kulturhistorisk värdering av bebyggelse*, Riksantikvarieämbetet, Stockholm (2001)

Wendel, Göran (red.), *Svenska Diakonsällskapet, Stiftelsen Stora Sköndal 1898-1998*, Stiftelsen Stora Sköndal, Sköndal (2005)

Arkiv

Stiftelsen Stora Sköndals arkiv

Stockholms stadsarkiv (topografisk karta från 1861, stockholmskarta från 1934)

Internet

Arkitekter verskamma i Sverige – kulturnav.org

Fornsök – raa.se

Lantmäteriet – historiska kartor (häradsekonomiska kartan från 1901-07, ekonomiska kartan från 1951)

Plan- och byggtjänsten, ärenden och handlingar (bygglov och detaljplaner) – insynsbk.stockholm.se

Stockholms digitala stadsmuseum – digitalastadsmuseet.stockholm.se

Stockholmskällan – stockholmskallan.se

Bilder

Sid. 1
1: Nyréns

Sid. 5
1: Stockholms stad, 2: Stockholms stad

Sid. 6
Stora Sköndals arkiv

Sid. 7
Stora Sköndals arkiv, 3: Stockholms stadsarkiv

Sid. 8-13
Stora Sköndals arkiv

Sid. 14
1-2: Lewenstam 1973, 3: Plan- och byggtjänsten

Sid. 15
1: Stora Sköndals arkiv

Sid. 16
1: Lewenstam 1973, 2-4: Stora Sköndals arkiv

Sid. 17
1: Stora Sköndals arkiv, 2: Sv. Diakonstiftelsen 1963

Sid. 18-19
Baskarta: Stockholms stad, bearbetad av Nyréns

Sid. 20
1: Stora Sköndals ritningsarkiv

Sid. 21-25
Plan- och byggtjänsten

Sid. 27
Nyréns

Sid. 28
Baskarta: Stockholms stad, bearbetad av Nyréns

Sid. 29, 31
Baskarta: Stockholms stad, bearbetad av Nyréns

Sid. 32-36
Nyréns

Sid. 37
1: Stora Sköndals arkiv, 2-3: Nyréns

Sid. 41, 43, 45, 47, 49
Nyréns